

Robin Okey

Religija, jezik in narodnost: primer modernega Walesa

UDK 942.9:323.1"18"

UDC 942.9:323.1"18"

OKEY Robin, dr. profesor (emeritus), University of Warwick, Coventry CV4 7AL, VB; R.F.C.Okey@warwick.ac.uk

Religija, jezik in narodnost: primer modernega Walesa

Zgodovinski časopis, Ljubljana 66/2012 (145), št. 1-2, str. 116–143, cit. 39

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Razprava želi slovenskim bralcem predstaviti narodni razvoj v Walesu s poudarkom na 19. stoletju, ko so se Valižani narodno oblikovali. Valižani so kot potomci izvirno keltskih prebivalcev postali okoli leta 1800 značilna nevladajoča skupina s tisočletno tradicijo književnega jezika, ki ga je uporabljala protestantska cerkev. Na tem temelju se je v 19. stoletju razvil široko bran tisk v ljudskem jeziku. Od leta 1868 so valižansko govoreči liberalni nekonformisti vse bolj obvladovali valižansko življenje in njihovo gibanje je dobilo nedvoumen nacionalni ton. Valižansko gibanje je začelo z napredujočo sekularizacijo, industrijsko depresijo in zavestjo o upadajočem pomenu valižanskega jezika slabeti šele po letu 1918. Nacionalno gibanje med valižansko govorečo manjšino se je od leta 1960 znova krepilo in svetovne težnje so hkrati spodbudile spreminjanje ravnesja med valižanskimi in britanskimi občutji lojalnosti pri angleško govorečih prebivalcih. Leta 1999 je bila ustanovljena voljena valižanska skupščina, ki je po referendumu marca 2011 pridobila polne zakonodajne pristojnosti v pomembnejših zadevah.

Ključne besede: Wales, religija, jezik, narodnost

OKEY Robin, Professor (emeritus) in history at the University of Warwick Coventry CV4 7AL, UK; R.F.C.Okey@warwick.ac.uk

Religion, Language and Nationality: The Case of Modern Wales

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 66/2012 (145), No. 1-2, pp. 116–143, 39 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

This article aims to give Slovene readers a sense of the development of nationhood in Wales, with emphasis on the formative nineteenth century. Descended from the original Celtic inhabitants, the Welsh by 1800 had become a fairly typical non-dominant group who retained, however, a literary language with a millennial tradition used in the Protestant Church, on the basis of which a widely read vernacular press developed in the nineteenth century. Demographic and economic growth, and the eclipse of the landowners and Welsh Anglican Church made for a buoyant sense of Welsh affirmation, however, which only weakened after 1918. But from the 1960s the nationalist movement first founded in 1925 grew powerfully among the Welsh speaking minority and world-wide trends helped shift the balance between Welsh and British loyalties among English speakers. In 1999 an elected Welsh Assembly was established which acquired full legislative powers in important matters after a referendum of March 2011.

Key Words: Wales, religion, language, nationality

Author's Abstract

Avtorski izvleček

Med Slovenijo in Walesom, prevladujoče keltsko deželo na 20.779 kvadratnih kilometrih in s tremi milijoni prebivalcev, ki že več kot tisočletje sobiva z mogočnejšo sosedo, lahko začrtamo jasne vzporednice. Da podobne primerjave med deželama še ni, je morda bolj presenetljivo s stališča valižanskih kot slovenskih zgodovinarjev. Slovensko izkustvo je celovito prepleteno s sindromom razvoja majhnega naroda v srednji oziroma vzhodni Evropi in je kot tako vraščeno v sodobne poteze celine, kar predstavlja izziv ustaljenim valižanskim predstavam. Nasprotno je zgodba o Walesu in njegovi *posebni poti* težko primerljiva drugje; za slovenske bralce je po vsej verjetnosti pomenljiva zaradi njene informativne narave. V tem prispevku želim ponuditi vpogled v osnovne valižanske značilnosti in nikakor nimam pred očmi sistematične primerjalne študije. Toda preden se lotim tematike, naj se dotaknem tistih nasprotij, na katere naletijo zgodovinarji obeh kulturnih krogov.

Slovenske ideje imajo korenine v prebuditvi narodov v vzhodni in srednji Evropi 18. stoletja. V sozvočju s socialnimi in političnimi modernizacijskimi procesi so se v pred tem podrejenih skupinah pojavila manjša jedra izobraženih voditeljev, ki so pričeli z delom za jezikovno in socialno-politično afirmacijo. Ti procesi so vodili k oblikovanju »nacionalne zavesti« narodov, ki je zahtevala in slednjič dosegla politično suverenost. Če so se srednjeevropski zgodovinarji osredotočali na usodo zgodovinsko neprevladujočih skupin v zahodni Evropi, so ugotavljali, da razvoj na jeziku temelječih gibanj na evropskem zahodu ni vodil k cilju, ki ga je Jozef Chlebowczyk poimenoval »notranja suverenost« (sposobnost popolnega modernega življenja, izvirajočega iz maternega jezika), in končno k zunanji suverenosti. Samo na Irskem je nacionalno gibanje privedlo k suverenosti, toda s pomočjo uporabe angleškega jezika: uspešno gibanje flamsko govoreče skupine ni imelo podobne sile, ki bi bila usmerjena k istemu cilju. Chlebowczyk je na seznam nazadujočih, »okorelih in za razvoj nesposobnih« lokalnih zahodno-evropskih skupnosti uvrstil celo Škote.¹ Miroslav Hroch, češki raziskovalec zgodovine nacionalizma, je Valižane označil za poseben primer skupnosti, kjer ne glede na pojavnost (zgoščeno ozemlje, stara uveljavljena kultura in knjižni jezik, celo elementi gospodarske enovitosti) »v tem času [1900] ne moremo govoriti o popolnoma razvitem ... narodu«. ² V Sloveniji je profesor Zwitter šel še dlje; na britanskem otočju je videl zgolj dva naroda, angleškega in irskega, in je »narečno govoreče« Valižane vključil v slednjega.³

¹ Chlebowczyk, *On Small and Young Nations in Europe*, str. 14.

² Hroch, *Social Preconditions*, str. 4.

³ Zwitter, Slovenski politični preporod XIX. stoletja, str. 82.

Toda takšne presoje so v nasprotju s tradicionalno britansko *Sprachpraxis*. Valižani bi nedvoumno poudarili, da so se vedno razumeli kot narod, in to dejstvo v njihovem britanskem kontekstu nikoli ni bilo izpodbijano. Četudi so pri pogledu na preteklost svojega ljudstva novoveški valižanski zgodovinarji s pridihom ugodja sledili vzorcu preučevalcev majhnih narodov srednje in vzhodne Evrope, je v njihovi vročerkvni »angleški liberalnosti« kljub temu odseval delček samozadovoljstva, ki ga je bilo mogoče zaznati v širšem britanskem prostoru.⁴ Ta izvira iz uspešne uveljavitve valižanskega ljudstva in narodnosti v stoletju oblikovanja pred letom 1914. Po formaciji na prelomu 19. stoletja se je dežela ponašala s politično in socialno zmago valižanskih liberalnih »nekonformistov«, ki so se skušali uveljaviti kot zagovorniki malih ljudi proti njihovim anglikanskim, konservativnim, veleposestniškim in angliciziranim nasprotnikom, smernice pa so nato zgolj prevzeli in razširili laburisti ob koncu prevlade liberalcev v Walesu leta 1918. »Šele oddaljena generacija bo sprevidela,« je leta 1911 na koncu svoje klasične študije o Walesu v obdobju neodvisnosti zapisal liberalni zgodovinar J. E. Lloyd, »da zadnji princ [Llywelyn ap Gruffydd, ubit v bitki leta 1282] ni živel zaman, ampak je s svojim življenjskim delom pomagal zgraditi trajno stavbo valižanske narodnosti.«⁵ Takšni pogledi so sloneli na tisočletni tradiciji aristokratske valižanske kulture, ki se je dvignila iz pepela rimske moči, na valižanski biblični liturgiji v novi protestantski cerkvi 16. stoletja, na metodistični religiozni prenovi v 18. stoletju in nato njeni osvojitvi industrijskih množic v 19. stoletju, ko se je demokratična doba zrcalila v vse večjem številu publikacij v domačem jeziku, ter na razsvetljenstvu, zaznamovanem z ljudmi, ki so na mesto tedaj angliciziranega plemstva postavili nove voditelje. Sodobnejša historiografija je manj naivna kot tista iz dobe liberalnega, nekonformističnega Walesa – bodisi v nacionalističnih upodobitvah Walesa Gwynforja Evansa in zaporednega spopada Valižanov z rimskimi, saksonskimi, angleškimi in britanskimi izzivi bodisi v pogledih marksista Gwyna Williamsa na nenehno prerajanje valižanske družbe iz primeža krize.⁶ Toda osnovni vzorec zgoraj predstavljenih idej ostaja; to lahko z drugimi besedami imenujemo liberalno-laburistični pogled na valižansko zgodovino oziroma, če uporabimo najbolj priljubljeno frazo, »valižanska radikalna tradicija«.

Koliko različnih vidikov lahko združimo? Očitno (vsaj z gledišča Valižana!) so posplošitve v argumentu Chlebowczyka preveč omalovaževalne do takšne skupnosti, kot je valižanska. Če bi bili Valižani zgolj »etnična skupina« in ne narod sui generis, bi se glede na dinamično imperialno kulturo brez primere, ob strani katere so vstopili v novoveško ero, že davno asimilirali. Toda to se ni zgodilo in od leta 1999 Valižani volijo predstavnike v svoj nacionalni zbor, ki ima vse večja poobla-

⁴ Znana študija Herberta Butterfielda, *The Whig Interpretation of History* (1931), je bila kritična do viktorijanske liberalne interpretacije angleške zgodovine kot teleološkega stremljenja po svobodi.

⁵ Lloyd, *A History of Wales*, 2. zv., str. 611.

⁶ Evans, *Land of My Fathers*; Williams, *When was Wales?*. Najboljši pregled ponuja *Zgodovina Walesa (History of Wales)*, ki je pod okriljem Univerze v Walesu načrtovana v šestih zvezkih; od njih so doslej izšli štirje (1981–1987).

stila. Kljub temu se bodo srednjeevropskim opazovalcem zdele konvencionalne zahteve po priznanju enakovrednosti valižanske narodnosti, ki so bile v britanski demokraciji dosežene kot rezultat mobilizacije v 19. stoletju, precej neznatne; toliko bolj, ker komajda priznavajo spodletel poskus kljubovanja institucionalni prevladi angleškega jezika v življenju Valižanov tistega časa [okoli 1900], ko je polovica prebivalcev oziroma precejšnja večina rojenih Valižanov še vedno govorila valižanščino kot materni jezik. Tu se pokaže temeljna razlika med procesi v Walesu in srednji Evropi. Socialna mobilizacija v Walesu je imela religiozno in ne jezikovno osnovo. Četudi je bila religiozna problematika preresetana z etničnimi podtoni in so jo valižanski voditelji vse bolj razumevali v nacionalnem smislu, sta odsotnost jasne herderjanske ideologije jezikovnega nacionalizma ter pritok vse večjega števila angleških in irskih delavcev v južni Wales med industrijsko revolucijo pomenila, da je tisto, kar je bilo pred letom 1914 imenovano »valižanski nacionalizem«, izgubilo gonilno silo svojih sodobnikov drugod. V nadaljevanju 20. stoletja se je domoljubna evforija liberalnih nekonformistov podela zaradi negativnih ekonomskih, jezikovnih in verskih tokov, k temu pa sta prav tako pripomogli britanska solidarnost v obeh svetovnih vojnah in razvoj britanske socialne države na centralistični osnovi po letu 1945. Vse močnejše nasprotno tendence po letu 1960 so posledica veliko bolj eksplisitnega nacionalizma med valižansko govorečo manjšino (čeprav je bila do leta 2001 zreducirana na 20 % prebivalstva, je ohranila nesorazmerno velik vpliv v valižanskem vsakdanjiku) in utrditve valižanske identitete med angleško govorečimi prebivalci. Narodnost v Walesu ima v teh okoliščinah precej drugačne značilnosti od tistih v Sloveniji in baltskih državah; predvsem je veliko manj homogena. Sporočilo valižanske liberalno-laburistične zgodovinske perspektive, kot se kaže v valižanskih šolah in medijih, sobiva v neenakem razmerju z lahkotno prevlado anglo-ameriške popularne kulture in z vsenavzočnostjo še vedno močno centralizirane države. Ima pa socialno-psihološko silo, ker izvira iz resničnega izkustva Valižanov v obdobju njihovega oblikovanja v 19. stoletju in iz preteklih stoletij, kot jih je interpretirala doba narodne prebuje. Upati je, da bodo naslednje strani razkrile tako prednosti kot slabosti takšnih perspektiv.

Predmoderno ozadje

Wales je hribovit polotok, ki štrli z zahoda osrednje angleške nižine. Kot kulturna skupnost oziroma entiteta se je znotraj istih meja pojavil po zmagovitih pohodih Anglosasov v letih 577 in 613 in izgubi neposrednega stika s preostalimi keltsko govorečimi skupinami v sedanji severozahodni in jugozahodni Angliji. Angleški zid iz 8. stoletja je določil meje tej angleški osvojitvi; iti preko »Offa's dyke« je med Valižani še dandanes pogovorni izraz za potovanje v Anglijo. Valižanski jezik se je razvil iz britskega jezika rimske Britanije v petem in šestem stoletju; proces se zrcali v izrazu »oče muze«, ki so ga starodavni kronisti pripisali prvemu poimensko znanemu pesniku v novem jeziku. Njegovo delo ni ohranjeno, je pa mogoče prebirati zapise Aneurina in Taliesinsa iz naslednje generacije, četudi v

veliko poznejših rokopisih, ki so bili zabeleženi v valižanščini 9. stoletja in obsegajo nekatere arhaizme, ki imajo svoje začetke v zasnovah iz 6. stoletja. Po stilu so ti teksti junaški in slavijo sočasen odpor proti anglosaškim vdorom v severno Anglijo. Kot v drugih delih zahodne Evrope (Islandija, Irska, Anglija) je bila tudi v Walesu že iz najzgodnejše dobe razširjena knjižna raba maternega jezika. Tako je veliko število ohranjenih rokopisov izpod peresa kronistov starodavne britanske/valižanske zgodovine že zapisanih v valižanščini, prav tako kot 34 od 40 obstoječih rokopisov zakonika, ki je običajno pripisan vladarju z imenom Hywel Dda (Howell Dobri) iz 10. stoletja. Predstavljajo vidike skupne kulture, ki je tako kot v Grčiji sobivala s političnimi delitvami. Poleg prava in knjižnega jezika, poučevanega v pesniških šolah, so jih povezovali miti trojanskega in svetopisemskega izvora, pripoved o starodavni slavi Britancev, ki so jo poosebljali junaki – kot na pol mitski Artur –, in geografija, ki je blagoslavljala meje Walesa in njegovega ozemlja, kjer so nadobudni dvorni pesniki iskali svoje plemenite zaščitnike.⁷ Na tem mestu zaslužijo omembo izjemno prevajane prozne zgodbe, v Evropi znane kot *Mabinogion*, ki združujejo dvorno pretanjenost in dele tradicije iz železne dobe. Kljub temu, da so na slavnem kulturnem festivalu (eisteddfod), ki ga je leta 1176 omogočil južnovaližanski vladar Rhys, lovoriko odnesli severnjaki, je bila valižanska politika prepletena z zgodbami o treh med seboj sprtih kneževinah, ki so od 10. stoletja običajno priznavale nominalno vladavino angleškega kralja in občasno prvenstvo ene izmed njih. Potem ko so Anglijo osvojili Normani (1066–1070), je Wales neodvisnost obdržal do leta 1282, ko je bil poražen zadnji princ (knez) iz Gwynedda – Llywelyn ap Gruffyd; zaradi svojih vojaških uspehov je od angleškega kralja Henrika III. pridobil naziv princ Walesa (1258) s pravico do uživanja lojalnosti ostalih valižanskih vladarjev, njegov propad pa je naznanila zavrnitev zvestobe Henrikovemu nasledniku. Smrt Llywelyna ap Gruffyda je povzročila pravi eksistencialni šok in navdihnila pisanje slovesnih elegij. Wales je bil obkrožen z nekaterimi najmočnejšimi gradovi srednjeveške Evrope in razdeljen med marke vzdolž meja ter med angleške grofije neposredno pod kraljevo oblastjo. Valižansko kulturno okolje je bilo za mnoge od obmejnih lordov,⁸ ki so sklepali poroke znotraj lokalnih elit, prepričljivo do te mere, da so sprejeli valižanščino za svoj materni jezik, zgledu pa je v poznejšem srednjem veku sledilo okrog osemdeset izvorno angleških mestec. Največji valižanski pesnik Dafydd ap Gwilym (c. 1340–80) je služil angleški kroni. Zahvaljujoč njegovemu delu velja 15. stoletje za klasično obdobje srednjeveške poezije in to navkljub zakonodaji, ki je bila izključujoča do valižanščine in je bila sprejeta po neuspešnem ter dolgotrajnem kljubovanju plemiča Owaina Glyndwra (1400–1415). Owain Glyndwr si je nadel ime princ Walesa, sklical je številne zbore, sklenil zavezništvo s Francijo in v svoj program vključil univerze v severnem in južnem Walesu ter cerkveno neodvisnost od Canterburyja. Njegovo skrivnostno izginotje in usoda sta prav gotovo prispevala k njegovemu statusu valižanskega narodnega junaka.

⁷ Za to tematiko glej Davies, *Conquest, Coexistence and Change*, str. 4–23.

⁸ Obmejne lorde je kot varuhe meje med Anglijo in Walesom iz vrst preizkušenih in zupanja vrednih plemičev imenoval angleški kralj (op. pr.).

Ironično je zasedba angleškega prestola s strani pretendenta valižanskega rodu Henrika Tudorja (Henrika VII.) leta 1485 sprožila proces anglicizacije valižanskega plemstva, saj so Valižani množično odhajali v London. Težnje po centralizaciji renesančne »nove monarhije« so vključevale Zakon unije (1536), ki je Wales popolnoma inkorporiral v Anglijo ter slednjič odpravil veljavnost valižanskega zakona in izključil valižansko govoreče posameznike iz uradniških mest. Temu ukrepu ni sledil protest, kar nakazuje, da je valižanska elita že govorila angleško. Ker je valižanščina ostala njihov materni jezik, je manjša, toda predana in dobro izobrazena skupina protestantskega nižjega plemstva »valižanske renesanse« skrbela za to, da knjižni jezik ne bi razpadel v dialekte in postal, kot se je izrazil William Salesbury, zgolj »ščebet ptic«. Med Salesburyjeve poglobitve uspehe sodi prevod Nove zaveze (1567), njegovim stopinjam pa je sledil William Morgan, ki je leta 1588 prevedel celotno Biblijo ter s tem zadostil parlamentarnemu zakonu iz leta 1563, ki je prepovedal uporabo angleškega jezika pri bogoslužju na valižansko govorečih področjih. Razlikovanje med angleščino kot jezikom javnega življenja in valižanščino kot jezikom cerkve ter v širšem smislu kulture odraža miselnost valižanskega gornjega sloja tedanjega časa, to pa hkrati že nakazuje dogodke na množični ravni nekaj stoletij kasneje. Toda konservativni duh srednjeveške literarne tradicije se je razkril v nadaljnjem dajanju prednosti rokopisni kulturi. Prva valižanska tiskana knjiga se je pojavila leta 1547, prva tiskarna v Walesu pa šele leta 1718. Novo, zgodnje novoveško podeželsko plemstvo je vse bolj opuščalo tradicijo vzdrževanja lastnih družinskih poetov; do 17. stoletja valižanščina ni bila več nujno jezik domačega sporazumevanja, ta proces pa je bil zaokrožen do 18. stoletja. Na drugi strani je v procesu nastajanja množičnega bralstva leta 1630 izšla prva izdaja valižanske Biblije, namenjena družinski in ne liturgični rabi; v 18. stoletju je doživela 30 ponatisov in stoletje kasneje osupljivih 370. Do tedaj je valižanska družba že prevzela klasično obliko neprevladujoče skupnosti, kjer so podeželani (kmetje) govorili drugačen jezik od njihovih gospodarjev – čeprav uporaba valižanščine pri bogoslužju pomeni, da jezikovni prepad med sloji po vsej verjetnosti ni bil tako globok, kot ga je kasneje rado prikazovalo valižansko zgodovinopisje. Leta 1800 je bil Wales obubožano, redko poseljeno zakotje z manj kot 600.000 dušami, katerih zastopniki v parlamentu so bili predvsem člani nekaterih bogatih družin z vsakega volilnega področja. Med letoma 1710 in 1870 so bili vsi imenovani škofi Angleži, ki pa so v 18. stoletju le redko zašli med svoje vernike.

Začetki modernosti: proti sredini 19. stoletja

18. stoletje je bilo priča trem silam, ki so spodbudile prehod od tradicionalne družbe k moderni: intelektualnemu gibanju z antikvarnimi, literarnimi in publicističnimi zanimanji v duhu razsvetljenstva; radikalnejši smeri, ki se je prekrivala in deloma napajala iz francoske revolucije, in slednjič religioznemu preporodu pod vodstvom metodistov. Slednje – od vseh najmanj zavestno valižansko – gibanje je

bilo od vseh najbolj vplivno in ključno za poznejši valižanski razvoj. Železarska industrija je obenem napravila prve pomembne korake.

Somišljeniki antikvarnega gibanja so se združili v krog bratov Morrisov; ime je dobilo po treh bratih, ki so bili predstavniki porajajočega se nekleriškega srednjega sloja. Tako v izvirniku kot v prevodu so zbirali in objavljali stare rokopise, financirali vodilnega pesnika v paradigmi klasične srednjeveške metrike v 18. stoletju, v katerem so prepoznali talent, ki bi zmogel ponoviti visoko raven Daffydd ap Gwilyma ter ustvariti valižanske epe, po vrednosti enake *Izgubljenemu raju* Johna Milтона – delu, ki je bilo v 18. stoletju dvakrat prevedeno v valižanski jezik. Za londonske Valižane so ustanovili društvo Cymmrodorion (1751) in se ukvarjali s široko zastavljenimi študijami o povezavi med keltskimi in drugimi evropskimi jeziki, ki sta jih na začetku stoletja spodbudila Bretonec Pezron in Valižan Edward Llyud.⁹ Njihovo delo je omogočilo nastanek drugega društva v Londonu, Gwyneddigion (1771), s središčem v severnem Walesu ter odločneje zastavljen program; tako se je angleški pastor znašel na sodišču zaradi neupoštevanja zakona iz leta 1563, ki ni dovoljeval angleškega bogoslužja v valižansko govoreči župniji. Toda bratje Morris nikakor niso bili nekakšni protonacionalisti. Veliko njihove korespondence o odličnosti valižanskega jezika je bilo napisane v angleščini; celo mnogi njihovi znanci so pripadali valižanskemu nižjemu plemstvu, katerih patriotizem je bil podoben domoljubju nemško govorečih plemičev v čeških deželah. Njihova premišljevanja o jeziku niso imela znanstvene osnove; namesto da bi se opirali na izvirne in akademske Llyudove raziskave, so iskali povezave med valižanščino in hebrejščino ter keltščino celo pripisovali primat med evropskimi jeziki.

Radikalnejše krilo valižanskega razsvetljenstva se je pojavilo v devetdesetih letih 18. stoletja in poseglo na najrazličnejša področja. Mednje sodi tudi milenaristično navdušenje, o čemer so imeli valižanski zgodovinarji v svojem iskanju izvora »radikalne tradicije« visoko mnenje. Pamfletom proti zatiranju kmetov se je pridružila revija v valižanskem jeziku *Cylchgrawn Cymmraeg*, ki jo je urejal baptistični pastor in prevajalec Marseillaise Morgan John Rhys, in je bila razširjena med bralstvom po dolinah na jugovzhodu; tod se je pričel industrijski razcvet, posebna pozornost pa je bila namenjena Rhysovemu poskusu ustanovitve valižanske kolonije v ZDA. Najpomembnejši vezni člen med antikvarnim krogom bratov Morrisov in radikalnejšimi tokovi zadnjega desetletja 18. stoletja je bil izjemno plodovit Edward Williams (Iolo Morgannwg, 1747–1828). Obrtnik iz okolice Cardiffa, unitarijanec po veroizpovedi in prostozidar, ki je zahajal v krog privržencev društva Cymmrodorion in angleških radikalcev, je v Londonu leta 1791 organiziral prvi sodobni eisteddfod ter se predstavljal za obuditelja rituala starodavnega »reda britanskih pesnikov«, čeprav je bil dejansko njegov izumitelj. Iolo Morgannwg je bil ekscentrični genij, ki se je razen vnetemu zbiranju etnografskega materiala in srednjeveških rokopisov posvečal pisanju valižanske poezije in proze ter pri tem sledil tradiciji Ossiana in Čeha Hanke; visoka raven njegovega ustvarjanja je bila deležna priznanja šele v dvajsetih letih 20. stoletja.

⁹ Za to tematiko: Davies, *Adfeilion Babel*.

Menim, da je v primerjalnem kontekstu Iolova osebnost v moderni valižanski zgodovini ključna, vendar tudi negativna. V najekstremnejši obliki je izražal valižanski odpor do angleške vzvišenosti in vse življenje dokazoval barbarstvo Angležev, medtem ko je skušal starodavno keltsko tradicijo povzdigniti v steber civilizacije v Britaniji. To lahko razumemo z vpogledom v psihološko ozadje: za razliko od ljudstev vzhodne Evrope Valižani ne prebivajo v večnarodnem oziroma večjezikovnem okolju, pač pa na dominantno angleškem otoku. V eksistencialnem smislu so problem etničnosti tradicionalno dojemali skozi prizmo anglo-valižanskega odnosa, nad katero se pno ideje internacionalizma; njihovo vedenje o drugih majhnih narodih je bilo precej omejeno.¹⁰ Številna dela o valižanski zgodovini, ki so bila v Iolovem času objavljena v obeh jezikih, so poglavitni problem tega odnosa rešila z argumentom, da so bile srednjeveške napovedi o maščevanju za angleško osvojitve izničene zaradi posega protestantizma in konstitucionalizma; moralna odličnost naj bi bila tista sila, ki bo okrepila valižansko narodnost.¹¹ Iolo je takšno modro zmernost instinktivno zavrnil, toda v času angleškega vzpona na vrh svetovne gospodarske in kulturne moči je imelo njegovo stališče zgolj odmev viteške ekstravagance. Še več: ni zavrnil le zahtev Angležev in drugih Kelto – denimo s popolnoma negativno kritiko dela *The Tale of Ossian* – temveč tudi domnevno zmanjševanje kulturne vloge njegovega okrožja s strani nekdanjih sodelavcev severnivaližanskega kroga bratov Morrisov. Izredno velika, a razpršena prizadevanja Iola Morgannwga so močno vplivala na podobo Walesa v 19. stoletju. Prireditve eisteddfods so se skupaj z nagradnimi tekmovanji v spevih, pesmih in esejih z valižansko tematiko tako regionalno kot v okviru vsakoletnega narodnega festivala razvijale zelo hitro, toda srčiko dogodkov so še vedno predstavljali red pesnikov in ceremonije s prostozidarskim pridihom. Valižanska društva Cymreigyddion so z domoljubnim programom v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja vzniknili v številnih krajih. Toda Iolove pretirane zahteve so pri nastajajoči valižanski kulturni eliti v viktorijanski dobi zbujale zadrego, saj so se voditelji predobro zavedali resničnega ravnovesja moči med obema narodoma in se želeli izogniti angleškemu smešenju: »Ali lahko imamo za samoumevno,« je z ironično ostjo zapisal znani novinar leta 1863, »da smo najbolj slaven narod med vsemi narodi na svetu – najbolj krivično zapostavljen narod, najbolj učen, najbolj čistega okusa, najbolj enoten in zvest, in da te resnice pripovedujemo na lokalnih kmečkih pojedinah, kjer so navzoči poslušalci izključno Valižani!«¹² Iolo je kontroveržno zapustil seme shizofrenije v valižanskih intelektualcih, kar odseva tako v sprejetju kot zavrnitvi idej o valižanski originalnosti in je obenem vidna v pre- in podcenjevanju njihove narodne dediščine.¹³

¹⁰ Sodobni Valižani se čutijo povezane z drugimi keltskimi narodi, toda verske razlike in jezikovne pregrade med irščino in valižanščino obenem pomenijo, da pankeltstvo nikoli ni doseglo primerljive moči s panslovanstvom. V praksi keltski narodi svoje keltstvo doživljajo skozi kulturo.

¹¹ Jones, *Yn Nrych yr Amseroedd* (V ogledalu stoletij).

¹² *Cofiant y Gohebydd* (Dopisnik: spomini), str. 70.

¹³ Za sodobnejšo osvetlitev te pomembne osebnosti glej šest zvezkov dela: *Iolo Morgannwg and the Romantic Tradition in Wales*.

Iolova karierna pot je razkrila šibko institucionalno bazo reformnih gibanj v Walesu 18. stoletja. Z besedami nekega zgodovinarja: »Navdušenje raziskovalcev in njihove publike ... se je zlahka sprevrglo v domišljijo, izumljanje in ponarejanje. Ni bilo primerljivega instrumenta oziroma institucije za gojenje kritične misli in diskusijo, ki bi se lahko postavila po robu mitologizaciji javnosti, kajti Wales je bil revna in nerazvita dežela.«¹⁴ Ob tem je na mestu naslednja primerjava: srednje-evropsko razsvetljenstvo, ki je izšlo iz francoskega in britanskega, je predstavljalo bolj zavestno državno sponzorirano, programsko verzijo zahodnega izvirnika. Del tega programa je bilo osnovno šolstvo v maternem jeziku, tudi če je poznejše šolanje oziroma izobraževanje v mestih predvidoma potekalo v nemščini. To je omogočilo izhodišče za razvoj nacionalnih programov, ki jih je prav tako spodbujalo tekmovalno vzdušje herderjanstva in je prežemalo izobraževalne ustanove, kjer so se pogosto mešali pripadniki različnih narodnosti. Družba v razvitejši Britaniji je bila v stilu laissez-faire prepuščena lastnim sredstvom; nacionalni sistem osnovnega šolstva je bil vzpostavljen šele leta 1870. Zaostala in obrobna pokrajina kot Wales s samo 5 % prebivalstva je bila preprosto spregledana anomalija, kar države ni nagnilo k uvedbi struktur za usposabljanje skupin za javne službe, ki bi lahko postale središče za konsistentno etnokulturno dejavnost. Značilno so društva Cymreigyddion, ki so bila v dolinah jugovzhodnega Walesa vplivna v zgodnjem obdobju industrializacije, svoj zagon začela izgubljati v štiridesetih letih 19. stoletja.

Gibanje, ki ni izgubilo institucionalne vitalnosti, je bilo povezano z religiozno prenovno. Metodizem je nastal kot odgovor na duhovno letargijo državne anglikanske cerkve, znotraj katere je zrasel kot komajda tolerirana frakcija s člani, ki so pridigali na velikih javnih shodih na prostem. Sprva metodizem ni delil iste strehe z »nekonformističnimi« ločinami (predvsem z baptisti in kongregacionalisti), ki so zavračale anglikansko cerkev ter si zagotovile toleranco – če že ne enakosti – leta 1689. Metodizem se je v obeh deželah pojavil v tridesetih letih 18. stoletja in tamkajšnji voditelji so ostali tesno povezani; poglobitna razlika med angleškim in valižanskim metodizmom izhaja iz dejstva, da je angleško gibanje Johna Wesleyja prevzelo teologijo Jakoba Arminiusa, valižanski metodisti pa kalvinsko teološko doktrino. Valižanski kalvinski metodisti so postali nekonformisti potem, ko so leta 1811 pričeli s posvečevanjem svojih pastorjev; generacijo pred tem so enako pot ubrali angleški metodisti. Pod vplivom metodističnega »navdušenja« so se pričele krepiti starejše nekonformistične skupine, ki so bile dotlej v neurbaniziranem Walesu precej šibke. Njihova ekspanzija je Wales spremenila v izrazito nekonformistično deželo. Po verskem popisu leta 1851 so anglikanci predstavljali samo petino vernikov pri nedeljskih bogoslužjih. Poleg 1180 anglikanskih cerkva je zrastle kar 3000 nekonformističnih kapel, kot se njihova svetišča imenujejo v Angliji in Walesu. Do leta 1910 je to število zrastle na 4500 in ga je deloma spodbudilo tekmovanje znotraj ločin; povprečna vas se je tako postavljala z nekaj kapelami. Oznanjevanje novih nauk, izgradnja in vzdrževanje kapel, usposabljanje nekaj tisoč pastorjev v semeniščih, pomoč cerkvenih starešin in katehetov ter izdajanje vrste verskih tednikov,

¹⁴ Morgan, *The Eighteenth-Century Renaissance*, str. 159.

mesečnikov in četrtnikov v valižanskem jeziku, ostajajo izreden organizacijski dosežek. Slednji je toliko bolj izjemen zaradi dejstva, da je bil v celoti financiran iz denarnih prispevkov kongregacije, to pa so sestavljali predvsem revni kmetje in delavci. Ernest Renan je Valižane zaradi organizacijskih dosežkov upravičeno imenoval pruski Kelti. Leta 1851 je četrtnina celotne populacije obiskovala 2.622 nedeljskih šol, ki so skrbele za učence vseh starosti; do leta 1910 je delež narasel na 42 % v 6166 nedeljskih šolah, kjer je poučevalo 71.700 učiteljev.¹⁵ Vse naštetu predstavlja proces, ki sem ga poimenoval socialna mobilizacija v Walesu. Po vseh merilih je bil le-ta dramatičen pojav, ki je po številu ustanov in tiskanih izdaj do zadnjih desetletij 19. stoletja presegel – to lahko upravičeno rečemo – vse v južnoslovanskem svetu. Kaj je ta proces spodbudilo?

Ko so v poznem 19. stoletju nekonformisti segli po oblasti, so vse bolj poudarjali narodne elemente: po njihovem prepričanju je bila anglikanska cerkev (Church of England) v Walesu tujek, ki je še posebej zanemarjal valižanski jezik. Toda ti argumenti so nekoliko pristranski. Zunaj višje hierarhije so bili anglikanski kleriki povsem valižanski in kljub temu, da so se pri uporabi angleščine občasno pojavljale kršitve, te niso bile splošne. Gibanje za potujoče šole, ki je sodilo med velika gibanja v 18. stoletju, je četrtn milijona ljudi naučilo brati Biblijo v valižanščini; delo je pričel anglikanski pastor Griffith Jones (1684–1761), ki je slednjič prekinil svoje vezi z metodisti. Njegov zgled so od leta 1804 posvojili ostali metodisti v obliki nedeljskih šol, omogočil pa je razmah množičnega opismenjevanja v valižanskem jeziku, na čemer je slonelo vse prepovedno gibanje in njegov tisk – četudi je bilo vsaj 545 knjig v valižanščini že objavljenih med letoma 1660 in 1730.¹⁶ Prav gotovo je bil glavni motiv za prebujo socialni oziroma religiozni. Pridigarški festivali, na katere so prihajali kmetje iz oddaljenih krajev, so bili pospremljeni z zanosnim prepevanjem himen in z nemalokrat ekstatičnim obnašanjem, kar je brezbarvni vsakdanjosti nadelo videz barvitosti in drame; največji valižanski kritik je metodističnega pisca himen Williama Williamsa Pantycelyna (1717–91) razglasil za prvega romantičnega pesnika v Evropi. Mnogi voditelji preporeda so bili močnejše izjemne energije in talenta, njihova življenje in delo pa v spomin priključa Avguštinove *Izpovedi* ter vso širino in travmo religioznega boja pred končnim aktom »spreobrnjenja«. Priljubljenost kalvinizma pomaga razumeti občutje čudenja absolutni suverenosti Božje odrešujoče milosti. Nasprotniki so arminianizmu očitali relativiziranje Božje milosti in Božjega odrešenjskega načrta. Takšne ostre diskusije so imele številne privrženke. Pantycelyn je objavil skoraj 90 proznih del in poezije ter obsežno zgodovino svetovnih verstev, ki je pravzaprav enciklopedična etnografska študija s povzetimi sodobnimi angleškimi viri. Medtem ko je sam bil skupaj s prvimi metodisti izšolan kot anglikanski klerik, so naslednje generacije pridigarjev množično prihajale iz ubožnejših plasti prebivalstva; neredko so govorili zgolj en jezik in niso imeli formalne izobrazbe. Morda je bil med pridigarji 19. stoletja najbolj vpliven John Jones Talysarn (1796–1857), ki je bil po

¹⁵ Jones (ur.), *Statistical Evidence relating to the Welsh Language, 1801–1911*, str. 364, 393–394.

¹⁶ Jenkins, *The Foundations of Modern Wales 1642–1780*, str. 204, 377.

poklicu kamnosek in čigar poglavitna zasluga je bila zmaga zmernega kalvinizma v boju proti »visokemu« kalvinizmu; po zmernejšem nauku naj bi Kristus umrl za vse in ne le za izbranice. Bil je zadnji med pomembnimi osebnostmi v valižanskem javnem življenju, ki ni govoril angleškega jezika; opiral se je zgolj na množične prevode anglo-ameriške puritanske literature ter bil sposoben absorbiranja glavnih idej neprevedenih teoloških tematik s pomočjo pogovorov.

V 19. stoletju je bila popularna narava nekonformistične religije najbolj logičen instrument za evangelizacijo težko stiskanega delavskega sloja v razvijajočih se industrijskih mestih jugovzhodnega Walesa. Zavladal je laissez-faire. Polovica prebivalstva rudarskega centra Merthyrja je umrla pred dopolnjenim petim letom starosti. Endemičen nemir je združeval socialne in etnične problematike. V Združenem kraljestvu so bile okoliščine izjemne, kajti kljub temu, da je bilo leta 1851 v državi več irsko govorečih ljudi kot Valižanov, je 95 % Ircev govorilo angleško. Uradna cerkev, ki jo je omejevala njena tradicionalna župnijska struktura, je vsaj pred letom 1850 zanemarila demografske spremembe in z industrializacijo pogojene probleme. Nasprotno je nekonformistična cerkev omogočila institucionalno, socialno-kulturno in čustveno zaledje delavcem, katerih potrebe so oblasti pričele upoštevati šele potem, ko so čartistični nemiri razkrili neogibno nujnost, da se valižanski delavci naučijo govoriti angleško. Parlamentarno poročilo iz leta 1847 je vsebovalo ugotovitev, da se v južnovaližanski družbi kaže »fenomen posebnega jezika, ki ločuje množice od gornjih slojev družbe« in jim povzroča težave. Odrezan od svojih nadrejenih, ki so »večinoma v vseh moralnih ozirih brezskrbno spregledali njegovo eksistenco,« je Valižan svoje miselne moči posvečal teološkim spekulacijam v nedeljskih šolah. Slednje so predstavljale »najbolj značilen razvoj domačega intelekta in prizadevanja za izobrazbo lastni iniciativi prepuščenih ljudi, ki sledijo svojskemu modelu«. Po poverjenikovih besedah »ni bilo lahko preceniti slabih učinkov« valižanskega jezika.¹⁷ Vse od pojava moderne valižanske historiografije so arogantna Poročila iz leta 1847 spodbujala politizacijo z namenom omalovaževanja nekonformističnih in valižanskih čustev, od koder izvirajo do nedavno prevladujoči vzorci.

Nacionalnost in jezik v liberalni nekonformistični dobi

V naslednjega pol stoletja je nekonformistična cerkev okrepila svoje meščanske vrste in iz valižanskega javnega življenja sistematično odstranila veleposestnike in njihove zaveznike v konservativni stranki ter cerkvi. Ko je v Walesu leta 1868 konservativno nižje plemstvo v parlamentu izgubilo dvestoletno volilno prvenstvo, lahko bistvo tega boja razberemo iz govora kongregacionalističnega ministra Henryja Richarda med njegovo zmagovito kampanjo za izvolitev v parlament na mesto zastopnika Merthyrja, največjega valižanskega industrijskega mesta:

¹⁷ *Report of the Commissioners into the State of Education in Wales*, I. del, str. 2–4; II. del, str. 66.

Ljudje, ki govorijo ta jezik, berejo to literaturo, se čutijo zavezane tej zgodovini, podedujejo te tradicije, spoštujejo ta imena ... Ljudje, ki skupaj štejejo tri četrtine prebivalcev v Walesu – mar ti nimajo pravice zatrditi: mi smo valižanski narod?¹⁸

Do leta 1906 v Walesu ni bilo niti enega parlamentarnega poslanca iz vrst konservativcev. V šolskih pokrajinskih odborih, ustanovljenih leta 1870, so prevladovali liberalni nekonformisti, prav tako pa so slednji imeli večino v okrožnih svetih, ki so bili prvič izvoljeni leta 1888, in na zvezni Univerzi v Walesu, ustanovljeni leta 1893. Poleg tega so od svojih nekdanjih botrov prevzeli organizacijo festivalov (eisteddfods). Podobno so okrepili prizadevanja za ukinitvev statusa anglikanske cerkve kot državne cerkve v Walesu, s čimer so sledili irskemu zgledu leta 1869. Najbolj neposreden odgovor na razvpita Poročila iz leta 1847 je bila iniciativa za ustanovitev mreže nekonfesionalnih »britanskih šol« v Walesu nasproti cerkveno sponzoriranim šolam. Nekonfesionalne šole so bile z 41 % še vedno v manjšini, ko je leta 1870 Zakon o izobraževanju uvedel splošno šolsko obveznost; s pomočjo prevladujočih lokalnih liberalnih šolskih svetov, ki so podprli uveljavitev zakona, se je do leta 1902 njihov delež povzpел na 71 %. Toda tu se pokaže bistvena razlika med valižanskim in slovenskim procesom mobilizacije. Četudi so se nekonformistični voditelji upirali tonu idej o Valižanih, razvidnem v Poročilih, so jih še bolj vznemirile obtožbe o spolni nemoralnosti ljudi, ki so jih zabeležili anglikanski poverjeniki. Valižanskega jezika v dnevniških šolah niso poskušali niti ukiniti niti za vsako ceno uvesti v drugih institucijah, za kar se je zavzemal kalvinski metodist Hugh Owen (1804–81): srednješolski sistem, kot ga je trinajst let pred enakim ukrepom v Angliji predvidel valižanski Vmesni zakon o izobraževanju leta 1889, je postavil temelje za Valižanski univerzitetni kolegij, ki je bil financiran predvsem s pomočjo cerkvenih naročnikov (1872) in je bil z dvema državno financiranima kolegijema združen v Univerzo v Walesu (1893). Owenov program je želel olajšati karierno pot nastajajočemu nekonformističnemu srednjemu sloju. Državna cerkev je bila zaradi nenarodnostnega značaja tarča vse glasnejših kritik, mlačna zavzetost za narodni jezik pa vseeno terja nekaj pojasnil ne le slovenskim, temveč tudi današnjim valižanskim bralcem.

Nekonformizem je bil izrazito protestantsko gibanje, ki ga je navdihovala individualna žeja po osebnem odrešenju in je bila sovražna do vseh vidikov tradicionalne kulture, obarvanih z vraževerjem in motečih za osredotočenost na pobožnost. Historicistično občutenje preteklosti in priklenjenost na podedovane običaje, ki so nepogrešljiv del etnične podobe, sta bila močnejša med valižanskimi anglikanci. Do sredine 19. stoletja je med anglikanske klerike sodil segment najboljše izobraženega prebivalstva; vedno je vključeval domoljubno krilo, ki je predstavljalo postreformacijsko cerkev z imenom Ecclesia Cambrensis, ki je propagirala vrnitev k čistosti starodavne britanske cerkve.¹⁹ Prvi v izbrani družbi aktivnih kleriških

¹⁸ Jones, 'Henry Richard ac Iaith y Gwleidydd yn y Bedwaredd Ganrif ar Bymtheg' (Henry Richard in jezik politika v 19. stoletju), str. 131.

¹⁹ Korenine ideje, če že ne izraza, črpajo iz Edwards, *Y Ffydd ddifuant; sef hanes y Ffydd Gristianogol, a'i rhinwedd* [Prava vera, vsebujoča zgodovino krščanske religije]. Glej četrto izdajo, poglavja 12, 16, 18–19.

literatov je bil Thomas Price, pokrovitelj društev Cymreigyddion, eisteddfods, celo zmernega pankeltstva (predvsem Bretanija) in avtor izredno obsežnega dela *Hanes Cymru* (Zgodovina Walesa, 1842), ki se je izognilo arturjansko navdahnjeni mitologiji. Toda anglikanci so bili ugašajoča manjšina in zaradi vezi s posestniki vse bolj potisnjeni na obrobje. Razsvetljenstvo je minilo brez osnovanja temeljnega valižanskega kulturnega programa, kar niti ni bil pglavitni cilj nekonformistov. Moč valižanščine kot že dolgo obstoječega literarnega jezika in nato vsesplošna domneva o starodavnosti valižanskega ljudstva sta ustvarili občutek, da so bile te dobrine samoumevne. Želja po snovanju nečesa novega, ki se je v srednji in vzhodni Evropi prelila v jezikovni nacionalizem, se je v Walesu strnila v prizadevanje za oblikovanje Božjega naroda in je bila prežeta z duhom angleške puritanske revolucije iz 17. stoletja, ki mu tedanji konservativni Valižani niso bili naklonjeni.²⁰ Zgodnjim verskim reformatorjem je značilni čustveni pečat dala Pantycelynova himna, v kateri se je avtor razglasil za tujega temu svetu, medtem ko je bila njegova prava dežela daleč onkraj v Paradižu. Indiferentnost reformistov do narodnih čustev se je v verskih zadevah lahko sprevrgla v protest proti Angležem, kot denimo v primerih, ko so se angleški nekonformisti rogali čustveno nabitim valižanskim bogoslužjem na prostem.²¹ Konvencionalni patriotizem je bil vidnejši v 19. stoletju. Celo tako svetniški lik v valižanski tradiciji, kot je bil Ieuan Gwynedd (1820–52), tuberkulozni poet skromnega porekla, večkratni urednik, socialni aktivist v imenu rudarjev in ostrojezični branilec valižanskega ljudstva proti poverjenikom leta 1847, je lahko vzklilnil: »Ne glede na to, kako privlačna se mi zdijo narečja našega častitljivo starega jezika, bi raje videl, da umre ta, kot pa verski privilegiji moje dežele.«²²

Herderjanska povezava med jezikom, kulturo in modernostjo je bila Valižanom v kontekstu večkulturnega pojmovanja človeštva precej tuja. Nekonformistični valižanski voditelji so želeli novejšo sekte, ki so temeljile na velikem čustvenem potencialu množic, preoblikovati v organizirane cerkve in doseči priznanje njihove institucionalne postavnosti s strani njim instinktivno nenaklonjenega večinskega prebivalstva. Glede na njihovo verovanje so ta cilj logično identificirali z najobetavnejšimi interesi valižanskega ljudstva. Od štiridesetih let 19. stoletja dalje so se približali osrčju valižanskega življenja in razvili institucionalne ambicije ter občutek odgovornosti za narodno vodstvo, v čemer so bolj daljnovidni med njimi prepoznali izziv modernosti. Za Lewisa Edwardsa (1809–87), prvega valižanskega nekonformista kmečkega rodu s popolno univerzitetno izobrazbo (v prezbiterijanskem Edinburghu), je to pomenilo ustanavljanje konfesionalnih kolegijev, ki so bili primerljivi z anglikanskimi univerzami, in pripravo prvih zelo kvalitetnih valižanskih literarnih četrtletnikov *Y Traethodydd* (Esejist, od 1845 do danes) za privzgojitev »okusa« javnosti. Osnovan je bil po zgledu *Edinburgh Quarterly*; Edwards sam je prispeval

²⁰ Kongregacionalisti so v valižanščini še danes znani po svojem cromwellijanskem imenu Annibynwyr (Neodvisni).

²¹ Glej Morgan, *Cofiant, neu hanes bywyd y diweddar Barch. Christmas Evans [Spomini ali življenje pokojnega častitega Christmase Evansa]*, str. 68–74.

²² Rees (ur.), *Gweithiau barddonol a rhyddieithol Ieuan Gwynedd: ei fywyd a'i lafur* [Prozna in pesniška dela Ieuan Gwynedda: njegovo življenje in delo], str. 91.

izjemno veliko člankov, vključno s prevodi Goetheja in Kanta. Sledile so druge podobno ambiciozno zastavljene revije. Toda modernost je prav tako pomenila učenje angleškega jezika. Nikjer ni mogoče zaslutiti, da bi Edwards ali njegovi sodobniki v angleščini videli grožnjo za integriteto njihove lastne kulture, kot so to v odnosu do nemščine doživljali majhni srednjeevropski narodi. Čustveno ozračje je bilo tod povsem drugačno in lahko domnevamo, da je bilo znanje prevladujočega jezika, ki so ga ljudje kot Edwards prevzeli skozi bolj krožno pot od tiste, ki jo je ponujala srednjeevropska gimnazija, sprejeto kot spoštovan osebni dosežek, kulturna bogatitev in odpiranje vsebritanskemu (neepiskopalnemu) protestantizmu. Jasno je, da se je Edwards skupaj z drugimi voditelji čutil dolžnega bojevati proti tradicionalnemu nezaupanju Angležev in enačenju določenega jezika s simptomom zaostalosti. Angleški turist iz romantične dobe je suho pripomnil, da je bil kralj verjetno edini Anglež, s katerim je bil povprečen Valižan popolnoma pomirjen;²³ in Edwards je zavzdihnil ob »sovražnih čustvih Valižanov do angleških pridig vseh vrst«.²⁴ Sam je postal zagovornik kontroverznega gibanja »angleška stvar«, ki je nameravalo ustanoviti angleško govoreče kapele samo zato, da bi iz objema anglikanske cerkve iztrgalo nove industrijske naseljence v Walesu; slednje se ni zaustavilo pred nagovarjanjem članov obstoječih valižanskih kongregacij, naj postanejo njihovi člani zgolj zaradi povečanja števila udov. Kaj takega bi bilo med razvijajočo se narodno inteligenco v habsburški monarhiji nepojmljivo.

Brez dvoma je na Edwardsovo stališče vplivalo dejstvo, da je bilo brez eksistencialne tesnobe, ki jo je porodil jezikovni nacionalizem v srednji Evropi, težko videti valižanščino kot ogroženi jezik. Valižanskih voditeljev nista prevzela le dinamika širše britanske družbe in vzpon Osvoboditvenega društva angleških nekonformistov z močnim vplivom v liberalni stranki; nanje je prav tako napravil vtis novi dinamizem njihove lastne družbe. Lewis Edwards je leta 1852 ob ugotovitvi o vse večji dejavnosti valižanskega tiska zabeležil, da je bilo preživetje valižanskega jezika povsem gotovo, ter poudaril, »da je to obdobje prekašalo vsa druga v narodni zgodovini in je naznanjalo zlato dobo valižanske literature«.²⁵ Medtem ko je bilo v 18. stoletju ustanovljenih 5 valižanskih revij, se jih je do leta 1850 pojavilo 122 in nato do 1900 še naslednjih 262.²⁶ To je vključevalo 63 časopisov, ki so bili izdani v ZDA, ter še nekaj več v Avstraliji in Južni Afriki. Vodilni nekonformistični izdajatelj Thomas Gee (1815–98) je v veliko enciklopedijo v valižanskem jeziku (*Gwyddionadur Cymraeg*, 1854–78) v obsegu desetih knjig z 800.000 besedami vložil 20.000 £ (cca. 240.000 avstrijskih goldinarjev) ter ob tem ustvaril dobiček. Edwards, Gee in kongregacionalist William Rees (1802–83), pridigar, pesnik, romanopisec, ljudski učitelj, začetnik javnih predavanj v valižanščini ter urednik

²³ Malkin, *The Scenery, Antiquities and Biographies of South Wales*, 1. zv., str. 78.

²⁴ Edwards, *Bywyd a Llythyrâu y Parch. Lewis Edwards, D.D.* [Življenje in pisma častitega Lewisa Edwardsa, D.D.], str. 401.

²⁵ Edwards, 'Barddoniaeth y Cymry' [Poezija Valižanov] v njegovi '*Traethodau Llenyddol*' [Literarni eseji], str. 153.

²⁶ Izračun iz Walters, *Llyfryddiaeth Cylchgronau Cymreig 1735–1850* [Bibliografija valižanskih časnikov, 1735–1850] in *ibid.*, *Llyfryddiaeth Cylchgronau Cymreig 1851–1900* [Bibliografija valižanskih časnikov, 1851–1900].

najbolj uspešnega valižanskega tednika, ki si je zaradi podpore revoluciji leta 1848 prislužil osebno zahvalo Mazzinija in madžarske delegacije, so bili vodilni možje dobe, zaznamovane z izjemnim žarom polihistorske energije. Živahnost dobe prav tako lahko razberemo iz življenja obrobne in zdaj že pozabljenega pastora Thomasa Levija (1825–1916) in njegove izdaje prevodov v šestdesetih zvezkih, natisa tridesetih izvirnih del in petdesetletnega urednikovanja mesečniku za otroke z naklado 44.000 izvodov, ki v Walesu nikoli ni bila presežena.

V teh razmerah navidezne valižanske moči in angleške koristi se je zgodil polzavesten zdrs k oblikam dvojezičnosti (bilingvizem) in/ali dvojezičja (diglosija), v čemer je bil viden odsev podobne tendence višjih slojev iz časa Tudorjev. Najbolj izpostavljen je bil v sekciji za družboslovne študije Nacionalnega eisteddfoda, ki jo je v šestdesetih letih 19. stoletja ustanovil Hugh Owen in je omogočil prostor za diskusijo o teh problematikah v angleščini. Temu procesu sta bila v podporo dva povezana elementa. Na pragu stoletja so poskuse za razširitev valižanskega besednjaka za matematiko in naravoslovje zavrli tradicionalni krogi in privrženci bratov Morris, ki se niso odrekli ideji o »izvirnosti« valižanskega jezika in so obenem trdili, da lahko jezik reproducira znanstvene koncepte brez angleškega zatekanja h grščini ali latinščini. Neologizmov množice pravzaprav niso niti razumele.²⁷ Drugič: zaradi vse bolj razširjenega znanja angleščine so bili toliko manj potrebni. Slovar iz leta 1862 je vseboval – vsekakor neznanstveno – trditev, da jih je na mestu vsake osebe, ki je leta 1800 govorila angleško, sedaj stalo na ducate ali stotine.²⁸ To navadno ni bilo stvar jezikovnega preskoka, razen v nekaterih obmejnih področjih, zlasti na jugovzhodu okrožja Monmouthshire, kjer so se mlajše generacije zaradi priseljevanja angleških delavcev pogosteje pogovarjale v angleščini. Znameniti preučevalec je bil ob tem precej ravnodušen; skrbela ga je škoda, ki jo je zaradi odpora lokalnih vernikov do drugega jezika bogoslužja utrpela vera. Toda vznesena trditev, da bo ime Ieuan Gwynedda živelo tako dolgo kot valižanski jezik, kaže na to, da tendence ni doživljal kot eksistencialne grožnje; tako bi jo videl srednjeevropski jezikovni nacionalist.²⁹ Hkrati z naraščanjem angleških (in irskih) delavcev se je v nekaterih četrtih fatalizem mešal s spoznanjem, da je bilo bolj kot valižanski jezik potrebno zaščititi valižanski nekonformizem. »Če mora priti dan – naj bo zelo daleč! –, ko se valižanski jezik ne bo več govoril po dolinah in hribih Walesa, naj nikoli ne pride tisti temni dan, ko bi evangeličanski nekonformizem prenehal biti vera večine ljudi,« je leta 1867 zapisal v Swanseaju živeči častiti oče Thomas Rees.³⁰ Ključna desetletja množične imigracije razkrivajo številna protislovja. Prepričanje, da je valižanski jezik vstopil v obdobje širitve brez primere, se je v nekaj desetletjih umaknilo spoznanju o nezadržnem angleškem pritoku. Zgodovinski romani v nadaljevanjih,

²⁷ Hughes, 'Yr Iaith Gymraeg ym Myd Technoleg a Gwyddoniaeth 1800–1914' [Valižanski jezik v svetu znanosti in tehnologije 1800–1914], str. 375–398, v »leksikalnem nacionalizmu« vidi poglavitni razlog za spodletel poskus razvoja ustrezne znanstvene terminologije v valižanščini v 19. stoletju (str. 394).

²⁸ Richards, *A Pocket Dictionary, Welsh-English*. Rhagymadrodd.

²⁹ Thomas, *Hanes Eglwysi Annibynol Cymru* [Zgodovina valižanskih kongregacijskih cerkva], 1. zv., str. 232, 134.

³⁰ Rees, *Miscellaneous Papers on subjects relating to Wales*, str. 19.

popularnih v valižanskih časopisih tistega časa, ki so obenem vcepeljali »valižanski narodni značaj v to pomembno literarno vejo«, so bili polni junaških deklamacij proti srednjeveškemu angleškemu sovražniku, »zatiralcu in plenilcu neodvisnosti moje dežele« in podobno. Nakazujejo iskanje gotovosti običajnih ljudi v »sedanji dobi hitrih sprememb«, ko so najvidnejše javne osebnosti zagovarjale odprtost do vse očitnejšega angleškega vpliva.³¹

Takšni domoljubni motivi so od osemdesetih let 19. stoletja postajali vse bolj razširjeni. Porajanje valižanskih univerzitetnih kolegijev ter društva Dafydd ap Gwilym za valižansko govoreče študente na Oxfordu (1886) je dalo zagon zgodovinsko obarvani in sekularno naravnani narodni zavesti, ki je bila podobna tisti v habsburških deželah. Sistematični študij valižanske filologije in zgodovine (Sir John Rees, Sir John Morris-Jones, Sir Edward Lloyd) je doživel skokovit razvoj, medtem ko je poetični genij T. Gwynna Jonesa oživil klasično poezijo. Štiri poglavitna dela Daniela Owena (1836–91), »očeta valižanskega romana«, so bila v generaciji po njegovi smrti prodana v 100.000 izvodih. Z izgubo prvotnega naboja je nekonformizem postajal vse bolj razumljen kot nacionalna in ne le verska institucija. V obsežnih delih Sira O. M. Edwardsa (1858–1920), zgodovinarja, urednika in izobraževalnega administratorja, je Wales pridobil svojo romantično narodno verzijo, v kateri je bil »kultivirani mali človek« prepoznan kot enkratno utelešenje pobožnosti, razsvetljenega domoljubja in moralnega ter intelektualnega stremljenja. Med Edwardsovim delom na mestu šolskega nadzornika pod pristojnostjo Valižanskega urada za izobraževanje je jezik končno postal medij za poučevanje v podeželskih osnovnih šolah, srednješolsko izobraževanje pa je dobilo – čeprav zelo razdrobljeno – odločnejši valižanski značaj. Toda miselnost, ki je v središče postavila narod, se je pojavila pol stoletja kasneje kot v habsburški monarhiji, potem ko je družba pol stoletja pred tem doživela izredne socialne ter demografske spremembe. To lahko pojasni precej bolj blede naravo njenega programa. Prvi jezikovni popis leta 1891 je pokazal izjemen vpliv priseljevanja. Enojezično angleško govoreče prebivalstvo je predstavljalo 46 % populacije, enojezično valižansko govoreče prebivalstvo 30 %, medtem ko je delež preostalega dvojezičnega prebivalstva za svoj materni jezik navajal valižanščino. Angleško govoreči ljudje so naseljevali zlasti industrijski mesti Glamorgan in Monmouthshire, tj. zgolj dve od trinajstih okrožij v Walesu, kar je njihov delež celotnega prebivalstva povečalo z manj kot 20 % leta 1801 na 63 % leta 1911. Populacija v Glamorganu se je povečala za šestnajstkrat, v Cardiffu, ki je postal največje svetovno izvozno pristanišče za premog, pa je prebivalstvo poskočilo z manj kot 2.000 na 210.000. Prav novi naseljenci so leta 1896 z glasnim poudarjanjem, da ne bodo sprejeli »nadvlade valižanskih idej«, razbili tudi govor Davida Lloyda Georgea in njegov poskus prenosa federalistične zamisli gibanja *Cymru Fydd* (Mladi Wales) v Monmouthshire. Lloyd George je opustil načrt »dominionskega statusa« Walesa po kanadskem zgledu, se zavihtel v vrh britanske politike ter končno leta 1916 postal britanski ministrski predsednik.

³¹ Citati iz Millward 'Cenedl o Bobl Ddewrion'. Agweddau ar Lenyddiaeth Oes Victoria' ['Narod pogumnih ljudi'. Vidiki književnosti viktorijske dobe], str. 107, 114, 109.

Cymru Fydd je razpadel, valižanska parlamentarna stranka pa se kljub vtisu, da bo šla po poti irskih nacionalistov, ni razvila v popolnoma neodvisno organizacijo, temveč je ostala znotraj okvira britanskih liberalcev. Politična avtonomija je bila zavrnjena, ostali pa so drugi cilji: predvsem odvzem podpore in sredstev anglikanski cerkvi, tj. ukinitve njenega statusa državne cerkve v Walesu in razdelitev njenega imetja v dobro valižanskih narodnih projektov; tem so se pridružile še manjše socialno-kulturne zahteve, kot so uveljavitev puritanskega sobotništva (dosežene leta 1881) ter zahteve po izobraževalni avtonomiji s pomočjo valižanskega sveta za izobraževanje (delno doseženi leta 1907), po narodni univerzi (1893), narodnem muzeju (1907) in narodni knjižnici (1907).

Do leta 1914 je življenje Valižanov preveval optimizem, ki je bil podprt z ekonomsko in demografsko rastjo ter z dejstvom, da je bil Wales bolj kot kdaj koli prej bliže priznanju statusa, ki sta ga v imperialni državi uživali Škotska in Irska. Čeprav je industrializacija skupaj z rastočim laburističnim gibanjem predstavljala vse večji izziv valižanskemu liberalizmu, se je mlada laburistična stranka povezala z liberalci in z zgodnjimi delavskimi aktivisti, kot je bil vodja rudarjev in član parlamenta William Abraham (1840–1922); ti so bili pogosto goreči nekonformisti. Valižansko govorečih ljudi je bilo vse več; v Walesu je njihovo število leta 1911 doseglo 977.000 ter verjetno še dodatnih četrto milijona drugje. Verska oživitve leta 1905 je bila ena od vrhuncev gorečih manifestacij, ki so se v intervalih pojavljale od tridesetih let 18. stoletja in se postavljale z množicami navdušenih privrženecv. Skupine le-teh so romale od kapele do kapele, ob tem pa je pod vplivom energičnega pridiganja prihajalo do dramatičnih množičnih spreobrnjenj. Medtem se je kot nacionalni šport novo nastajajoče demokracije množic pojavil ragbi in se postavil nasproti nogometu v Angliji; valižanska ekipa je bila od vseh štirih narodov večino časa najmočnejša, kar nikakor ni bilo trivialno, je pa igralo večjo vlogo v na pol angliciziranih delavskih okrožjih kot v puritanskem zaledju dežele.

Dileme valižanske narodnosti v 20. stoletju

Pod navidezno trdnim stališčem valižanskega nekonformizma so se že tresla tla ter s tem razkrivala bistvena protislovja v domnevah voditeljev o pogovornem večjezičju. Preporod leta 1905 je mogoče razložiti kot psihološko reakcijo običajnih valižansko govorečih ljudi proti izobraženemu, meščanskemu nekonformističnemu duhovništvu, ki so ga bili uspešno oblikovali Lewis Edwards in drugi. Doktorji bogoslovja so ostali hladni do karizmatičnega voditelja Preporoda, ki je pomenljivo zavrnil vse zahteve po pridiganju v angleščini. Novejša študija je pokazala enake instinktivno samoobrambne mehanizme jezikovne skupnosti, uradno odrinjene na rob ob razmahu valižanskih vaških dramskih društev med letoma 1880 in 1930.³² Ker valižanski voditelji niso nameravali razširiti uporabe valižanščine z verskega

³² Williams, *Y Mudiad Drama yng Nghymru 1880–1940* [Drama gibanja v Walesu 1880–1940], str. 7.

na druga področja javnega življenja, so njihove kapele hočeš nočeš postali edini centri za kulturno samopotrpitev ter spodbudili nastanek literarnih in debatnih društev v valižanščini, organizacijo predavanj, koncertov, gledaliških, mladinskih in drugih posvetnih dejavnosti. Konservativni starešine so tem smernicam ugovarjali in podvojili prizadevanja za versko izobraževanje, kar je pogosto presegalo realistična pričakovanja. Valižansko govoreči kongregacionalisti so kot pripadniki enega od petih glavnih verstev med letoma 1899 in 1914 za program nedeljskih šol izdali 33 priročnikov ter 100.000 knjižic za najmlajše. Bled odziv bralcev na komentar o Pismu Galačanom jih je zelo razočaral; kompilacija ambiciozno zastavljenih tekstovnih in teoloških teorij je bila prodana v komaj 7.000 izvodih.³³ Prav gotovo je njihov občutek pomembnosti povečala prisotnost nekaj sto pastorejv na enotedenskih letnih konferencah, kjer so lahko prisluhnili homilijam nekaterih od najuglednejših pridigarjev njihove ločine. Toda slednje je zakrilo dejstvo, da se je pridiga iz središča evangelizacijskega poslanstva nekonformistov skorajda sprevrgla v tekmovalni šport tako za pastorejv kot njihove vernike. Duhovni kolaps najboljše ponazarja življenje Davida Lloyda Georgea. Kot ministrski predsednik je redno obiskoval valižansko kapelo v Londonu in v družbi valižanskih znancev na Downing Streetu užival v iskrivih diskusijah o tekmovalnih sposobnostih valižanskih pridigarjev, toda njegova mladostna vera je skoraj zagotovo zbledela; dejansko je živel v bigamiji z angleško ljubico, medtem ko se je njegova žena odločila ostati v Walesu.

Šele prva svetovna vojna in čas po njej sta docela razkrila razpoke v narodnem telesu. Vojna je prizadejala velik udarec religioznim vrednotam in število vernikov pri bogoslužju v kapelah je pričelo nezadržno padati. Končen odvzem privilegirane položaja anglikanski cerkvi leta 1920, ki je tako postala avtonomna provinca svetovne anglikanske skupnosti pod imenom »Cerkve v Walesu«, se je izkazal za Pirovo zmago nekonformistov. S tem ko so anglikanski cerkvi odvzeli njen naboj, so dejansko pospešili njeno obnovo. V obdobju med obema vojnama so angleški dnevniki prodrli na valižansko podeželje, kjer je prebivalstvo številčno usihalo vse od sedemdesetih let 19. stoletja. Svetovna kriza je pol milijona ljudi iz industrijskih krajev prisilila k preselitvi v Anglijo ter s tem dala zagon militantnemu socializmu, ki je tedaj zbujal asociacijo z angleščino; valižanski časopisi za delavce so prenehali izhajati. Kritika vidnejših verskih voditeljev se je glede na internacionalistični idealizem zlahka pokazala kot dvorezen meč; med mladimi ni bilo dovolj posluha za poskuse rešitve valižanščine, saj se je njihov jezik na področju med Monmoutshirom in v krajih z mešanim prebivalstvom vzhodnega in osrednjega Glamorgana vse bolj umikal angleščini.³⁴ Wales je postal razdeljen med dve kulturi, v katerih so prevladovali ali liberalci ali laburisti, obe frakciji pa sta se medsebojno izključevali; valižansko govoreči Wales je imel kot geografsko

³³ Tudur Jones, *Yr Undeb. Hanes Undeb yr Annibynwyr Cymraeg 1872–1972* [Unija. Zgodovina Unije valižanskih neodvisnih 1872–1972], str. 134–135.

³⁴ Dvojezično vladno poročilo *Welsh in Education and Life/Y Gymraeg mewn Addysg a Bywyd* je predstavljalo najodločnejši poskus valižanskega kulturnega »esteblišmenta«, da popravi napake viktorijanskih voditeljev.

dominanten del še vedno dovolj moči, da je privabil precej sodobno orientiranih intelektualcev ter tako ustvarjal živahno intelektualno ozračje. Toda zlata doba množičnega tiska v valižanščini je bila nepreklicno mimo. V industrijskih krajih je bil prehod od liberalcev k laburistom oziroma od valižanščine k angleščini izjemno razdrobljen ter raznolik, najgloblje pa je bil zaznamovan z mešanico upora proti starim vrednotam in vztrajanja pri čustvenih vezeh s preteklostjo. Kljub slovitim besedam Dylana Thomasa (1914–53), enega najbolj znanih pesnikov modernega anglofonskega sveta: »Dežela mojih prednikov« (naslov valižanske himne) – »in moji predniki jo lahko obdržijo«, se je »anglovaližanska« literatura razvijala v novem jeziku, kot na primer v krogu Keidrycha Rhysa in njegovega dnevnika »Wales« (1937–40).

V teh okoliščinah je bila leta 1926 ustanovljena valižanska nacionalistična stranka, ki se je kasneje preimenovala v Plaid Cymru (Stranka Walesa). Soočala se je s številnimi preprekami. Njeni člani so bili učitelji in pisatelji, imela pa je bolj značaj jezikovne lobistične skupine kot političnega gibanja. Številni domoljubi so v njenih nacionalističnih diskurzih prepoznali zanikanje idej O. M. Edwardsa o valižanski narodnosti kot izrazu vzvišenih univerzalnih idealov v imperiju, ki je zazrt v prihodnost. Njen najpomembnejši predstavnik in obenem največji valižanski pisec 20. stoletja je bil Saunders Lewis. Kot sin metodističnega pastora v valižanski kongregaciji in katoliškega spreobrnjenca je bil vzgojen v Angliji, navdihnili pa sta ga vizija srednjeveškega valižanskega plemstva in dediščina Walesa kot preživelega ostanka klasične in evropske kulture v Britaniji. Čeprav so te ideje dale povod za nastanek osupljivih dramskih iger, poezije in literarne kritike, so bile daleč od »radikalne tradicije« modernega Walesa. Poleg tega se je »avtonomna vlada« za Wales pojavljala tako v programu laburistične kot liberalne stranke. Nacionalistični voditelji so se na pomoč zatekli k simbolni akciji; zažgali so vojaško postojanko, ki je bila zgrajena na pomembnem mestu valižanske kulture, in nato bili podvrženi javnemu sojenju (1937). Takšen prezirljiv odziv britanskih oblasti je vzbudil resen val ljudskega nezadovoljstva – postarani David Lloyd George se je oglasil z Jamajke in zapisal, da bi rad bil v Walesu in štirideset let mlajši –, toda val se je polegel in izkustvo nove svetovne vojne je potisnilo nacionaliste v še globljo izolacijo. V povojnem obdobju so se njihovi pogledi v novem okviru državnega skrbstva in sredi zanosnega britanskega patriotizma zazdeli povsem obrobni; laburistična stranka je v vladi opustila misel na valižansko domačo vlado, liberalna stranka, nekoč velika glasnica nekonformističnega Walesa, pa je bila leta 1951 zreducirana na 2 % britanskih volivcev.

Nacionalisti so dejansko imeli precejšen vpliv na delo, čeprav so njihov uspeh domoljubi v drugih strankah pripisovali vztrajnemu lobiranju. Svetovalni odbor za Wales je bil imenovan leta 1948, sledila pa so še druga manjša priznanja. Ko je zagotavljanje vodne oskrbe v Liverpoolu navkljub enotnemu nasprotovanju valižanskih parlamentarnih poslancev (1957) povzročilo poplavo valižanske vasi, se je okreplil glas nacionalističnih argumentov; predsednik odbora za Wales – in obenem valižansko govoreči sindikalist – je dvignil veliko prahu s svojim odstopom ter prestopom k Plaid Cymru, ki je bila še vedno samo obrobna stranka s 5 %

valižanskih glasov. Prodevolucionisti (zagovorniki prenosa moči s centralne vlade na lokalne oblasti) v laburističnih vrstah so po ponovni zmagi stranke na volitvah leta 1964 dosegli ustanovitev ministrstva za Wales, na čelu katerega je bil član kabineta z upravno odgovornostjo za zadeve Walesa; škotsko ministrstvo je obstajalo že od leta 1885. Politični nacionalizem je svojo relevantnost prvič pokazal na predčasnih volitvah leta 1966, ko je bil v parlament izvoljen voditelj stranke Plaid Cymru, temu uspehu pa so za las sledile tudi zmage nad laburisti na še dveh predčasnih volitvah v angleško govorečih industrijskih središčih. Te dogodke lahko povežemo z upadanjem premogovne industrije v Walesu in v splošnejšem smislu z zaverovanostjo v socialistični centralizem, ki se je skupaj s svetovnimi nemiri v šestdesetih letih 20. stoletja odražal v mirnih protestih mladine ter zahtevah leta 1962 ustanovljenega društva za valižanski jezik po širši rabi valižanščine v javnem življenju. Leta 1974 je na splošnih volitvah stranka Plaid Cymru osvojila tri volilne sedeže, od katerih so bili vsi na valižansko govorečih področjih. Toda referendum o voljenem valižanskem zboru leta 1979 se je sprevrgel v pravi polom. Vladajoča laburistična stranka, ki je zakon predlagala, je ob tem doživela popoln razkol; zakonu so silovito nasprotovali mnogi njeni valižanski parlamentarni poslanci in hkrati podpihovali nezaupanje angleško govorečih ljudi, da jih bodo »valižansko govoreči ekstremisti« zaradi razširitve dvojezičnosti spremenili v drugorazredne državljane. Laburistična vlada je uživala izredno majhno podporo volivcev in referendum (ki je uspel na Škotskem, vendar le za las in zato zakon ni bil sprejet) je propadel z veliko razliko (v razmerju 4 proti 1). Z namenom, da prepreči popolno demoralizacijo gibanja Gwynfor Evans, je voditelj Plaid Cymru v svoj prid obrnil prelomljeno besedo nove konservativne vlade o financiranju ločenega televizijskega programa v valižanščini; zagrozil je s postenjem do smrti, če dana obljuba ne bo izpolnjena. Pritisk valižanskega javnega mnenja in prepričanje, da bi Evans, ki so ga ljudje spoštovali kot moža velike moralne integritete, uresničil svojo namero, je končno prisilila vlado Margaret Thatcher k spremembi stališča. Toda izkušnja osemnajstletne konservativne vladavine iz Londona je slednjič odločilno vplivala na valižanske laburistične prodevolucioniste. Stranka je bila ponovno združena leta 1997 po drugem referendumu in vrnitvi na oblast, ko je zmagala za razliko 0,6 %. Prav gotovo je neuspel poskus oblikovanja političnega gibanja v 19. stoletju Valižanom preprečil odločnejšo držo v političnih sferah. Od leta 1997 dalje temu ni več tako, saj so pristojnosti zbora narasle, čeprav so slednje še vedno manjše od tistih na Škotskem. Najboljši rezultat stranke Plaid Cymru na volitvah za londonski parlament je bil dotlej 14,4 %; na volitvah v zbor leta 1999 so dosegli 28,4 %, na zadnjih zborskih volitvah maja 2011 pa se je stranka uvrstila za konservativci na 3. mesto. Pomembnejši od eksplicitno nacionalističnih glasov je splošen premik v miselnosti prebivalstva, ki od leta 1914 kaže precej večje zaupanje v valižansko narodno identiteto.

Sklep

Valižanska izkušnja je bila vse prej kot običajna. Poglavitna nit tega članka se vije okrog dejstva, da se je močno prebujenje družbe pojavilo tako v habsburški monarhiji kot v Walesu, vendar tu ni prevzelo izrazite nacionalne oblike; v tem smislu je bila interpretirana šele kasneje. Z razvojem moderne valižanske historiografije se je pokazal razkol med anglikanci in nekonformisti, kar spominja na slovensko delitev na narodni tabor in nemškutarje: nekonformisti so predstavljali Valižane in prevladali nad manjšino, ki se je identificirala z nenacionalnimi silami. Slovenci bi v vseh valižanskih javnih govorcih tega obdobja brez dvoma prepoznali nemškutarje, kajti izredno malo se jih je postavilo po robu nadvladi angleškega jezika v javnosti.³⁵ Toda takšen pogled bi spregledal psihološko ozadje razmer, ki so ga tako globoko občutili valižanski anglikanski apologeti in se zatekli k poudarjanju prispevka cerkve ter pastorej v valižanski zgodovini in s prstom pokazali na ozkosrčni nacionalizem nekonformistov.³⁶ Med poskusi za razgradnjo tradicionalne prevlade anglikanske državne cerkve in prizadevanjem za odpravo nemške jezikovne hegemonije v habsburški monarhiji je mogoče prepoznati vzporednice; v obeh primerih lahko vidimo ponavljajoče se vzorce protiotbožb na lokalni ravni, ki so se v širših plasteh prepletali s strankarsko politično mobilizacijo ter v družbi utrjevali polarizacijo.³⁷ V obeh primerih so se poražene strani (nemškutarji/valižanski anglikanci) povezali z dominantno etnično skupnostjo v državi (Nemci, Angleži). Toda vse od razsvetljenstva je bila jezikovna identifikacija izjemno učinkovita označevalka za etničnost. Poleg tega valižanska politična samoopredelitev v obdobju formacije sega po religioznih terminih, kar pojasnjuje počasno porajanje valižanskega narodnega čustvovanja v spremenjeni pokrajini 20. stoletja, ko so stara etnično-verska nasprotja izgubila svojo ostrino.

V viktorijanski dobi je bil jezik seveda povezan z nacionalnostjo; politična samoopredelitev je bila obenem tesno prepletena z religijo kot pomembnim delom časa. Nastajajoča nacionalna historiografija se je rada naslanjala na besede Gruffydda Jonesa, ustanovitelja gibanja potujočih šol v 18. stoletju, ko je oporekal angleščini kot jeziku izobraževanja: »Ali naj se bolj kot z delom za odrešenje ljudi ukvarjamo s širjenjem angleščine?« Zakaj potemtakem poskus za institucionalizacijo valižanščine kot vsaj enakovrednega jezika v uradni rabi ni postal del programa nekonformistov? V odsotnosti herderjanske filozofije jezika in v multikulturnem

³⁵ Poglavitni izjemi sta bila Michael D. Jones (1822–98) in Emrys ap Iwan (1851–1908), kongregacionalistični oziroma metodistični pastor. Jones je agresivno napadel britanski imperalizem in leta 1865 ustanovil kolonijo v Patagoniji, kjer se valižanski jezik govori še dandanes. Emrys ap Iwan, ki je kot eden redkih Valižanov tistega časa znal francosko in nemško ter slovel kot izvrsten satirik, je hudo kritiziral Lewisa Edwardsa zaradi postavitve »angleških načel« s strani kalvinskih metodistov ter zahteval striktno valižansko politiko v javnem življenju.

³⁶ Glej, na primer, številna dela J. Vyrnwyja Morgana, še zlasti *The Philosophy of Welsh History* in *The Church in Wales in the Light of History*.

³⁷ O čustvenem vprašanju pravic anglikanskih vikarjev pri poseganju v pogrebne rituale nekonformistov glej Stevens, 'The "Burial Question": Controversy and Conflict 1860–1890', str. 328–56. Dilema je sprožila karierno pot Davida Lloyd Georgea.

okolju se jim to niti ni zdelo uresničljivo. Toda znotraj mnogo bolj ambiciozne in socialno mobilne dobe, kot jo je poznal Griffith Jones, in kalvinskega individualizma namesto romantične kolektivistične ideologije se jih je v zadostni meri dotaknilo moderno, progresivno britansko okolje, da so se goreče posvetili reformi – beseda v valižanščini nosi popolno asociacijo z reformacijo – njihove uboge, večinoma enojezične družbe, česar pa niso idealizirali. Pogosto samouki skromnega porekla na obrobju oholega imperija, ki ni ponujal vzporednic jezikovnim gibanjem majhnih narodov v imperijih srednje in vzhodne Evrope, z besedami Chlebowczyka niso imeli niti vzorca za boj za »notranjo suverenost« niti zadostne opore, da bi ga domislil sami. Širitev angleščine so umevali kot del modernosti; valižanščina je bila potemtakem dovolj varna v nedeljskih šolah, raznolikem verskem življenju in kulturi. Kljub porajajočim se dvomom so dali prednost religioznim vrednotam, ki so jih sami ali njihovi voditelji v webrovskem smislu povezovali z napredkom in duhom dobe. Izbira napredka in liberalnega krila prevladujočega naroda v spomin priključuje Dežmana. Od slovenskega primera se razlikuje v tem, da je britanski liberalizem vseboval močno religiozno dimenzijo; angleški nekonformisti, čeprav ti niso nikoli postali tako močni kot v Walesu, so v sodelovanju z liberalno mislečimi anglikanci iz vrst elite (Gladstone!) ustanovili lastno liberalno stranko. Za valižanske voditelje, ki so iskali zaveznike, se je bilo psihološko lažje povezati s prevladujoče angleško stranko in s pomočjo ideološke sorodnosti zvabiti običajne Valižane iz okopov izolacije ter strahu pred vsem angleškim. V 20. stoletju se je zavezništvo z britansko levico strnilo v eno z laburistično stranko.

Dokazi govorijo v prid trditvam, da so v viktorijanski dobi številni valižanski voditelji pričakovali končno usihanje njihovega jezika, ni pa mogoče ugotoviti, ali so ob tem računali tudi na izginotje njihove identitete. V resnici so se občasno pojavljala mnenja, da zaradi jezikovnih pregrad ni prišel do izraza njihov »nacionalni genij«, kar nakazuje večje zanimanje Angležev za Škote in Irce, ki so v veliki večini govorili angleško. Na mestu je primerjava s podobno zgodovinsko izolirano skupnostjo judovskih neologov v srednji Evropi v 19. stoletju, ki v radikalnih verskih reformah niso videli grožnje za njihovo judovsko identiteto. To je bila vsekakor perspektiva stare skupnosti in je bila psihološko povsem drugačna od nastajajočih srednjeevropskih narodov. Oblikovanje prvega društva za valižanski jezik leta 1885 je simbolno nakazalo aktivnejše premisleke o jeziku, medtem ko so meje mogočega dvignile demografske spremembe, ki so bile posledice industrializacije oz. množičnega priseljevanja. Nekdo iz ozadja bi takšno miselnost lahko izenačil s pomanjkanjem domišljije in malomeščanstvom, težko pa bi jo označil s pasivnostjo speče etnične skupine. Viktorijanski Wales je prekipeval od dogajanja, vendar je snovanje in vzdrževanje nekonformističnih institucij puščalo le malo energije za gojenje druge, jezikovne fronte, kar so pogosto prevzemali tudi anglikanci.

Ali ima ta zgodba širše implikacije? Večinoma potrjuje spoznanjem v vzhodni in srednji Evropi o pomenu jezika za narodni razvoj. Čeprav je bila valižanska nacionalnost v osemdesetih letih 19. stoletja bolj jasno definirana kot v ostalih primerljivih evropskih narodih, je ranljivost današnje valižanske identitete prav gotovo posledica jezikovne erozije. Nekatera pojasnila so ob tem nujna. Vzhodno-

in srednjeevropski vzorec je bil odraz posebnih pokrajinskih razmer. Številčnost neprevladujočih skupin in relativna zaostalost habsburškega, otomanskega in ruskega imperija sta etničnim vprašanjem pridala vsebino, ki je na zahodu niso poznali. Porajalo se je okolje tekmovalnega kulturnega nacionalizma, to pa je bilo mogoče z lahkoto spolitizirati zaradi kronične nestabilnosti imperijev. Dejstvo, da je bilo veliko neprevladujočih skupin brez poprejšnje »visoke kulture«, je bilo pravzaprav v pomoč njenemu nastajanju. Kolikor je to bilo mogoče, na poti sistematične reprodukcije dominantnega, navadno nemškega modela, ni stala nobena ovira. S tega vidika, ki ga je v Pragi rojeni sociolog Ernest Gellner razširil v znano teorijo nacionalizma kot produktu modernizacije, Valižani vloge tradicionalne etnične skupine niso odigrali tako, da bi znotraj soočanja z modernostjo lahko spremenili svojo narodno kulturo v visoko.³⁸

Lahko podvomimo, ali bi teorija, ki se nanaša na poseben regionalni fenomen, lahko zadostila drugim okoliščinam. Ključna je ugotovitev zgodovinarja Miroslava Hrocha, da se kriza »starega režima« vedno pojavi skupaj s porajanjem nacionalizma.³⁹ Ta kriterij je bil v 19. stoletju gotovo izpolnjen v habsburškem, otomanskem in ruskem imperiju, kjer je kriza ekonomsko oslabiljenega absolutizma omogočila razvoj nacionalizma in bila njegov rezultat – celo v monarhiji. V 19. stoletju se Britanija ni soočala s krizo države, kar je Valižane prisililo k iskanju in oblikovanju alternativnega okvira za njihovo narodno identiteto. Populacija Walesa je zrasla skoraj za štirikrat in njeno relativno bogastvo se je z industrializacijo le še povečalo. Škotska je bila s svojo narodno prezbiterijansko cerkvijo in neodvisnim pravnim sistemom bolj podobna Madžarski kot češkim deželam. Nemiri na slabo vladanem Irskem (v istem obdobju je dežela doživela strahovit demografski in ekonomski padec) so bili klasičen primer nacionalizma, ki je nastal zaradi disfunkcije, manjkala pa mu je silovitost češkega nacionalizma, ki je bila privlačna za Slovence. Še več, irski nacionalizem se je socialno in psihološko opiral na katolicizem in ne na jezik, česar pa vodilni irski nacionalist tistega časa Daniel O'Connell, četudi je sam govoril irsko, ni nikoli obžaloval.

Poleg jezikovne vodi k narodni afirmaciji več poti: geografska izolacija (kot je bila posledica britanske kolonizacije), religija (katoliška Irska, bosenski muslimani in indijski polotok), pretekli politični dogodki in okoliščine ter kombinacija le-teh. Bolj ali manj absolutna identifikacija nacionalnosti in jezika v vzhodni in srednji Evropi je vodila k zgrešeni politiki na Češkoslovaškem in k jugoslovanskemu integralizmu v obdobju med obema vojnama. Medtem ko je bil v Walesu jezik izredno pomemben, ne smemo spregledati vloge zgodovine in religije. Težko si predstavljamo Wales knezov in plemstva (dobesedno »visokih mož«) iz obdobja po osvojitvi, renesanse in metodistične preнове kot preprosto deželo »ljudstva« brez zgodovine oziroma elementov visoke kulture, čeprav je, ironično, prav ponos spričo njih in njihovih posebnosti zavrl vživiljanje v mednarodne tokove. V 19. stoletju so verski poudarki igrali vlogo nadomestka za nacionalno gibanje, ki se ni

³⁸ Gellner, *Nations and Nationalism*.

³⁹ Hroch, *Social Preconditions*, str. xiv.

povsem razvilo; izhajali so iz obstoječih identitet ter kovali nove. Slednje je do neke mere oblikovalo in institucionaliziralo narodno samopodobo, večinsko angleško govoreče in etnično bolj mešano prebivalstvo pa jo je v naslednjem stoletju z večjo ali manjšo gorečnostjo sprejelo.

Moderni Wales je odraz teh kompleksnih in raznolikih dogodkov. Valižanska identiteta ostaja, uporaba jezika pa se je umaknila iz večine industrijskih krajev in še vedno upada na podeželju, kamor se v želji po umiku iz mestnega vrveža vse bolj priseljujejo Angleži: nihče od njih ne govori več izključno valižansko. Udeležba pri verskih obredih je prav tako katastrofalno upadla, kar je najbolj očitno med nekonformisti; nekdanji pastori in njihovi potomci so danes glavna opora medijem v valižanskem jeziku in še posebej TV-kanalom v valižanščini. Družboslovci govorijo o treh kulturnih področjih, tj. o »y fro Gymraeg« oz. valižansko govorečem zaledju na podeželskem severu in zahodu s preostalim industrijskim robom zahodno od Swanseaja, o valižanskem Walesu, angleško govorečih industrijskih dolinah na jugovzhodu, in o britanskem Walesu skupaj z velikimi mesti južne obale in letoviškimi mesti na severu. V teh okoliščinah nacionalno čustvo seveda ne more biti homogeno. Leta 2010 so se na splošnih volitvah glasovi za nacionalno stranko razlikovali od 44 % do 3 % in se razporedili med najbolj valižansko govorečim in najbolj angliciziranim parlamentarnim okrožjem. Čeprav to ni edino merilo, jasno pokaže na nezmanjšan pomen jezika. Po zaslugi nekonformistične kulturne zapuščine in njene velike predanosti je valižansko govoreča manjšina visoko zastopana v vseh porah valižanskega življenja, razen gospodarskih; ni naključje, da so bili prvi trije voditelji valižanske vlade po letu 1999 dvojezični. Vse do danes je bilo za valižansko govoreče mogoče vzpostaviti psihološko vez pripadnosti valižanski deželi in v manjšem obsegu reproducirati večji del kulturnega in intelektualnega življenja manjših narodov vzhodne in srednje Evrope. Težko je predvideti, kako se bo to nadaljevalo v prihodnosti, še posebej, ker se zdi, da bodo z izjemo v krajih na severozahodu velika valižansko govoreča središča izginila. Kljub temu bo valižansko govoreča inteligenca o(b)stala, čeprav morda brez krajevnne pripadnosti.

Medtem starši v valižanskem in britanskem Walesu otroke vse bolj pošiljajo v valižansko govoreče šole, ki so bile sprva ustanovljene zaradi lokalne valižanske manjšine, toda ne brez številnih bojov in polemik. Prestolnica Cardiff ima sedemnajst valižanskih osnovnih šol in je tik pred odprtjem tretje valižanske srednje šole. V nekaterih delih starih industrijskih dolin je vpis v valižanske in angleške šole izenačen. Motivi so domoljubje, prepričanje, da je poučevanje bolj kakovostno, in ne nazadnje upanje, da bo dvojezičnost otrok izboljšalo njihove zaposlitvene možnosti. Kljub vsemu je pričakovanje o obnovi valižanskega jezika na teh področjih prenačljeno. Včasih se izkaže, da so edini ljudje, ki kasneje uporabljajo na novo osvojeni jezik, prav učitelji v valižanskih šolah. Na drugi strani nekdanji učenci pošiljajo svoje otroke v iste šole ter na ta način ponovijo proces. Vprašanje časa je, ali se bodo odločne akcije za ohranjanje šol v angleško govorečih predelih glede na usihanje valižanščine kot jezika skupnosti nadaljevale. V vsakem primeru bo odnos med obema jezikoma pomemben pri odločanju o nadaljnji afirmaciji valižanske narodnosti. Po prvem scenariju bo valižanska tradicija skupaj z jezikom pozitivno

vplivala na angleško govorečo večino in bo v prihodnosti nujno prevzela vodilno vlogo. Po drugem bodo nesoglasja skupaj z razočaranjem ovirala premoščanje razdora v kolektivni zavesti, ki jih je s seboj prinesla anglicizacija v 20. stoletju. Od treh možnosti, ki se raztezajo od popolnoma dvojezičnega Walesa (kar je cilj vseh strank v valižanskem zboru), večje asimilacije Valižanov v britansko narodnost ter, končno, do priznanja Walesa kot angleško govorečega področja s poudarjeno keltsko tradicijo po zgledu Irske in Škotske se zdi prva najmanj in tretja najbolj verjetna, četudi niti druge ni mogoče povsem izključiti.

Iz prispevka je moč izluščiti, da je valižansko vprašanje v precejšnji meri psihološko. Pod vplivom religioznih in jezikovnih tokov ter z upadom pomena težke industrije je optimizem 19. stoletja vsaj v valižansko orientiranem delu prebivalstva izpodrinilo občutje tesnobe in negotovosti. V angleških humorističnih serijah, kjer se avtorji šalijo na račun človeških lastnosti, avtor nanizank o Walesu – s perspektive Valižanov nikakor ne brez ironije – pravi o valižanskem ponosu: »Valižanski ponos je pravi ponos – vrsta brezumnega, nagonskega živalskega ponosa, ki ne potrebuje niti zagovora niti opravičila. Preprosto je ponos zaradi ponosa samega. Tak ponos je edino, kar nekomu preostane, ko ostane brez vsega drugega.« Ostre razlike med Walesom in Anglijo v geografiji, značaju in družbi so v tisočletju in pol ustvarile neizbrisen pečat ločenosti, na kar so preučevalci opozarjali skozi vso zgodovino. Giraldus Cambrensis (Gerald Waleski, 1146–okr. 1223) je v svojem *Descriptio Cambrie* s podajanjem negativnih in pozitivnih sodb nenavadno blizu stereotipom, ki se Valižanom pripisujejo še danes. Glede na poudarek tega članka je slednja opomba zelo prikladna. Spomni nas na to, da je na teh straneh opisano 19. stoletje na mnogo načinov oblikovalo valižanski narod, ni pa ustvarilo valižanske narodnosti. Z današnje perspektive so valižanski voditelji v viktorijanski dobi zanemarili ključne vidike narodnosti, kar seveda ne pomeni, da se tega niso zavedali: imeli so jih za preprosto danost. Danes se zdi, da je bila zapuščina značilne identitete dovolj močna za preživetje v pretresih 20. stoletja in za prezrtje časa pred njim. Povsem upravičene se zdijo sodobne razlage valižanske zgodovine, ki bistva njene vitalnosti ne vidijo le v vzponu majhnega naroda vse do priznanja enakovrednosti v benevolentnem imperiju, temveč v brezkončnem nizu izzivov ter njenem prerojevanju v njih.

Iz angleščine prevedla Pavlina Bobič

Seznam literature:

- Butterfield, H., *The Whig Interpretation of History*, 1931.
 Chlebowczyk, J., *On Small and Young Nations in Europe*. Wrocław, 1980.
Cofiant y Gohebydd [Dopisnik: spomini]. Denbigh, 1905.
 D. Jones (ur.), *Statistical Evidence relating to the Welsh Language, 1801–1911*. Cardiff, 1998.
 Davies, C., *Adfeilion Babel. Agweddau ar syniadaeth ieithyddol y ddeunawfed ganrif [Ruševine Babilona. Vidiki jezikoslovne misli 18. stoletja]*. Cardiff, 2000.

- Davies, R. R., *Conquest, Coexistence and Change. Wales 1063–1415*. Oxford, 1987.
- Edwards, C., *Y Ffydd ddifuant; sef hanes y Ffydd Gristianogol, a'i rhinwedd [Prava vera, vsebujoča zgodovino krščanske religije]*. Oxford, 1677.
- Edwards, L., 'Barddoniaeth y Cymry' [Poezija Valižanov] v: *'Traethodau Llenyddol' [Literarni eseji]*. Wrexham, 1867, str. 153–166.
- Edwards, T. C., *Bywyd a Llythyrau y Parch. Lewis Edwards, D.D. [Življenje in pisma častitega Lewisa Edwardsa, D.D.]*. Liverpool, 1901.
- Evans, G., *Land of My Fathers: 2000 years of Welsh History*, [prevedla Elin Garlick]. Swansea, 1974.
- Gellner, E., *Nations and Nationalism*. Oxford, 1983.
- Hroch, M., *Social Preconditions of National Revival in Europe*. New York, 2000.
- Hughes, R. Elwyn, 'Yr Iaith Gymraeg ym Myd Technoleg a Gwyddoniaeth 1800–1914' [Valižanski jezik v svetu znanosti in tehnologije 1800–1914], v: Jenkins (ur.), *Gwnewch Bopeth yn Gymraeg. Yr Iaith Gymraeg a'i pheuoedd, 1801–1911 [Stori vse v valižanščini. Valižanski jezik in njegove socialne domene 1801–1911]*, str. 375–398.
- I. Williams, *Y Mudiad Drama yng Nghymru 1880–1940 [Drama gibanja v Walesu 1880–1940]*. Cardiff, 2006.
- Iolo Morganwg and the Romantic Tradition in Wales*. Cardiff, 2005.
- Jenkins, Geraint H., *The Foundations of Modern Wales 1642–1780*. Oxford, 1987.
- Jones, D. G., *Yn Nrych yr Amseroedd [V ogledalu stoletij]*. Caernarfon, 1987.
- Jones, I. G., 'Henry Richard ac Iaith y Gwleidydd yn y Bedwaredd Ganrif ar Bymtheg' [Henry Richard in jezik politika v 19. stoletju] v: Jenkins, Geraint H. (ur.), *Cof Cenedl, III*. Llandysul, 1988, str. 117–149.
- Jones, R. Tudur, *Yr Undeb. Hanes Undeb yr Annibynwyr Cymraeg 1872–1972 [Unija. Zgodovina Unije valižanskih neodvisnih 1872–1972]*. Swansea, 1975.
- Lloyd, J. E., *A History of Wales: from the Earliest Times to the Edwardian Conquest*. London, 1911.
- Malkin, B. H., *The Scenery, Antiquities and Biographies of South Wales*. London, 1807.
- Millward, E. G., 'Cenedl o Bobl Ddewrion'. *Agweddau ar Lenyddiaeth Oes Victoria' [Narod pogumnih ljudi. Vidiki književnosti viktorijske dobe]*. Llandysul, 1991.
- Morgan, J. Vyrnwyj, *The Church in Wales in the Light of History*. London, 1918.
- Morgan, J. Vyrnwyj, *The Philosophy of Welsh History*. London, 1914.
- Morgan, P., *The Eighteenth-Century Renaissance*. Llandybie, 1981.
- Morgan, W., *Cofiant, neu hanes bywyd y diweddar Barch. Christmas Evans [Spomini ali življenje pokojnega častitega Christmase Evansa]*. Wrexham, 1883.
- Rees, R. O. (ur.), *Gweithiau barddonol a rhyddieithol Ieuan Gwynedd: ei fywyd a'i lafur [Prozna in pesniška dela Ieuan Gwynedda: njegovo življenje in delo]*. Dolgellau, 1876.
- Rees, T., *Miscellaneous Papers on subjects relating to Wales*. London, 1867.
- Report of the Commissioners into the State of Education in Wales*. London, 1847.
- Richards, W., *A Pocket Dictionary, Welsh-English. Geiriadur Llogell, Cymraeg a Saesoneg*. Wrexham, 1862. Rhagymadrodd.
- Stevens, C., 'The "Burial Question": Controversy and Conflict 1860–1890', *Welsh History Review*, 21 (2002), str. 328–356.
- Thomas, J., *Hanes Eglwysi Annibynol Cymru [Zgodovina valižanskih kongregacijskih cerkva]*. Liverpool, 1871–1875.
- Walters, H., *LLyfrdydiaeth Cylchgronau Cymreig 1735–1850 [Bibliografija valižanskih časnikov, 1735–1850]*. Aberystwyth, 1993)

Walters, H., *Llyfryddiaeth Cylchgronau Cymreig 1851–1900* [Bibliografija valižanskih časnikov, 1851–1900]. Aberystwyth, 2003.

Welsh in Education and Life/Y Gymraeg mewn Addysg a Bywyd. London, 1927.

Williams, G., *When was Wales? A History of the Welsh*. London, 1985.

Zwitter, F., 'Slovenski politični preporod XIX. stoletja v okviru evropske problematike', *Zgodovinski časopis*, 14 (1964), str. 76–149.

SUMMARY

Religion, Language and Nationality: The Case of Modern Wales

Robin Okey

This article starts from the divergent perspectives implicit in the Welsh self-assessment as an ancient Celtic nation and view of them from the vantage point of central-eastern Europe as an ethnic group which never developed into nationhood.

The Welsh are remnants of the Celtic population of Britain who developed an identity during the centuries of struggle with Anglo-Saxon and then Norman invaders before final conquest in 1282. Though rarely politically united, their common culture rooted in a literary language taught in bardic schools, common myths of origin and a common law was sufficiently strong to be retained by the upper classes until these began to anglicize from the sixteenth century, a tendency countered in the masses by the use of the Welsh Bible in the post-Reformation Church. Three movements in the later eighteenth century spurred this peripheral society towards modernity: antiquarian circles concerned to revive medieval literary standards, radicals enthused by the French Revolution and – strongest but least self-consciously Welsh – religious revivalism which by c. 1850 had made the Welsh in great majority Nonconformists, or opponents of the state Anglican Church and its landowning allies. Wales therefore underwent a social mobilization along religious, not linguistic grounds, which acquired considerable dynamism. By 1900 4500 chapels had been built and 262 Welsh-language newspapers and periodicals launched. From the election of 1868, when Conservative landowners lost a centuries-old hegemony, Welsh-speaking Liberal Nonconformists increasingly dominated Welsh life and came to see their cause in quasi-national terms. Yet their demands largely remained limited to religious and related socio-cultural matters (disestablishment and disendowment of the Anglican Church, sabbatarian legislation, National Museum, National Library, University of Wales, educational autonomy) with relatively weak drive for mother tongue education (Welsh Language Society, 1885) or political federalism (*Cymru Fydd*/Young Wales, in the 1890s). The reasons for this are located in the continuing religious preoccupations of most Nonconformist leaders, who took a positive attitude to the British Empire as a beacon of Protestant progress; the assumption that a knowledge of English was essential for modernization which gradually produced an English-weighted bilingualism; optimism about Welsh society (demographic and economic growth, efflorescence of vernacular publication, place of Welsh guaranteed in the Sunday schools). A final factor was massive industrial in-migration to the South Wales coalfield which reduced Welsh speakers to 54% of the population by 1891, setting bounds to what could be achieved by the time Nonconformist religion had lost its spark and become a vehicle for national sentiment.

The 1914–18 war proved a turning-point. Religion entered an irreversible decline; Liberalism was replaced by socialism in an industrial Wales demoralized by Depression and increasingly English-speaking. The British patriotic spirit of the Second World War and the collectivist 'welfare state' state which followed it further marginalized Welsh values, as the Labour Party dominant in Wales dropped its commitment to Welsh home rule. From the late 1950s, however, countervailing trends (skepticism about centralism; world-wide interest in non-dominant cultures; relative British decline) aided the previously small nationalist party Plaid

Cymru (1925), to win its first parliament seat in 1966 and together with Labour ‘devolutionists’ to set in train a process which has since achieved a Welsh-language television channel (1982), a Welsh Assembly with substantial law-making powers (1999, 2011) and an expansion of Welsh-medium education in English-speaking areas.

A final section discusses the implications of the Welsh case for nationality studies, suggesting that while it shows the importance of language, since language decline has certainly contributed to the fragility of modern Welsh nationhood, nation-building can operate through several factors, whereby the existence or otherwise of crisis in existing multinational communities is a key variable.